

Magyar néprajz, 1981

Árkádia.

Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. Szerkesztette: Dankó Imre. Debrecen, 1978 [1981]. 297 l.

A debreceni Déri Múzeum a leggazdagabb vidéki muzeális gyűjtemény Magyarországon. A mellette dolgozó baráti kör, melyet 1928-ban alapítottak, a legrégebben folyamatosan működő intézmény a maga nemében. A jubileumi kiadvány azt a társadalmi, a múzeumi munkát segítő tevékenységet kívánja reprezentálni, amit a kör tagjai kifejtettek és kifejtnek. Maga a kötet is valóságos múzeumbaráti munka eredménye, a szerzők és a szerkesztő, önkéntes és ingyenes közreműködésével jött létre. A tematikája rendkívül szerteágazó, régészeti dolgozatoktól kezdve madártani, művészettörténeti, helytörténeti, szociológiai, irodalomtörténeti és néprajzi cikkekig bezáróan különfajta érdeklődésű, terjedelmű és igényű írásokkal találkozunk benne. A 29 cikk és tanulmány közül csupán a két utóbbi tárgykörbe tartozók rövid ismertetésére térünk ki. *Bán Imre* a *Himnusz* egy jól ismert rímpárjának nagy irodalmi múltjával foglalkozik. *Péter László* Csokonai karcagi tartózkodásának részleteit derítette ki. *Csapláros István* írása a magyar–finn irodalmi kapcsolatokról nyújt elsősorban bibliográfiai áttekintést. *Katona Imre* tanulmánya a gyermekfolklórról általános és összefoglaló igénnyel szól. *Ujváry Zoltán* egy ókori téma (*Caritas Romana*) meglétét mutatja ki a magyar folklórban. *Molnár József* egy jeles tudású csengeri adatközlőre emlékezik. *Dömötör Sándor* kis adalékot közöl a betyárfolklóról. A kötet két külföldi szerzőjének tanulmánya is néprajzi tárgyú, az angliai etnográfiai múzeumokról és a bulgáriai népi árucse-re mozzanatairól. *Dankó Imre* szerkesztő rövid bevezetőjében a baráti kör történetének legfontosabb mozzanatait eleveníti föl, nagyobb tanulmányában pedig a romániai magyar tudományos irodalom szemléjét készítette el, különös tekintettel az 1970-es évekre.

Kósa László

Arta populară. Bibliografie. Népművészet. Bibliográfia.

Összeállította Bakó László. [Kiadja: Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága. Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita megyei Irányító Központja. Megyei Könyvtár.] Csíkszereda, [é. n.] 1981. 83 l.

A néprajztudomány kérdései iránt érdeklődők és az önkéntes gyűjtők igényeinek kielégítését szolgálja Bakó László bibliográfiai mutatója, amely nyomtatott fedőlappal, házi sokszorosításban 100 példányban jelent meg Csíkszeredában. A több mint 1200 tételt tartalmazó bibliográfia 33 fejezetbe csoportosítja az adatokat (Népművészet; Hargita népművészete; Kiállítás; Néprajzi és falumúzeum; Népművészek; Iparművészet; Művészet és Kisipari Szövetkezetek; Népművészeti körök; Fafaragás; Kőfaragás; Faragott kapuk; Parasztházak; Szőnyegek; Csergék; Népviselő; Szőttesek; Varrotások; Csipke; Nád és egyéb; Bőrművesség; Kéreg; Ikonok, freskók; Festők; Vasmunkák; Csont; Kerámia; Életforma; Nyelvészet; Folklor; Hagyományok; Balladák; Népi tánc; Temetők). Tartalmaz románul megjelent cikkekre vonatkozó adatokat (a román nemzeti bibliográfia vonatkozó tételeit, valamint a helyi napilap anyagából), és az országos terjesztésű magyar nyelvű sajtóorgánumok (elsősorban a Művelődés, Előre, Falvak Dolgozó Népe, A Hét, Utunk, Korunk, Új Élet) és a megyei napilap (a Hargita) néprajzi szempontból hasznosítható cikkek, tanulmányok, adatközlések bibliográfiai adatait. A bibliográfia időhatárai: 1965–1974.

Szabó Zsolt

Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában.

Összegyűjtött dolgozatok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 245 l.

Bálint Sándor 1980-ban, 76 éves korában hunyt el váratlanul, egy tragikus baleset következtében. Utolsó kötete, melyet még ő állított össze, megjelenését már nem érthette meg. A cím találoan jellemzi Bálint Sándort. Aligha kereshetnénk munkás, szorgalmas életére tömörebb jellemzést, mint azt, hogy a hagyomány szolgálatában telt el. Ez a tradíció iránti hűség a szülőföldje iránti elkötelezettségen túl, jelentette a magyar népi kultúra s a római katolikus vallásos népi műveltség iránti odaadó ragaszkodást egyaránt. Bálint Sándornál a pontos tárgyi tudás és a személyes élmények gazdagsága akkor ötvöződik leginkább kerek egészzé, amikor a magyar paraszti hitélettel foglalkozik. Nemcsak a tételes vallásoknak volt ő kitűnő ismerője, hanem a bűvópatak-ként létező, az egyéni élmények és eljárások sokaságát őrző személyes vallási gyakorlatnak is. Ennek legjobb tanúságait *A népi hitvilág*, a *Liturgia és néphagyomány*, *Patrocinium*, *egyházi év és néphagyomány* című tanulmányai őrzik.

E könyve három részre tagolódik, s ez a három fejezet címeiben jelzi érdeklődésének fő irányait. Először a *Népi hitélet* körébe vágó írásokat olvashatjuk. A második részben *A szegedi világ* jeles alakjaival, eseményeivel, történeteivel ismerkedhetünk. (Dugonics András, Vedres István, Juhász Gyula és mások.) Az utolsó rész *Emberek, művek* címen olyan tudósokról, s alkotásaikról szól, akiket Bálint Sándor nagyra becsült. Például kiemeli *Györffy István* munkásságából, hogy számára a néprajz nem pusztán tudományszak, hanem a magyar sors, a magyar múlt megismerésének egyik legfontosabb eszköze. Közélről ismerte *Ortutay Gyulát*, aki Szegeden volt egyetemi hallgató. Leírja *Móricz Zsigmond*dal való találkozását. Emléket állít *Lőw Immanuel*nek, a tudós szegedi rabbinak, és a hódmezővásárhelyi *Kiss Lajos*nak, aki a magyar

népismeret egyik legnagyobb mestere volt. Olvashatunk: *Veres Péter*: Bölcs és balgag tag őseink, *Pogány Péter*: A magyar ponyva tüköre és *Polner Zoltán*: Föld szülte fáját c. könyveiről. Ezekből az írásokból is kicsendül szerzőjük aggodalmas szeretete népe eltűnőben levő szóbeli kultúrája iránt. A kötet Bálint Sándor tömör életrajzával zárul.

Szemerkenyi Ágnes

Bartók Béla Békés megyei gyűjtései.

Szerkesztette Fasang Árpád. A békéscsabai Megyei Művelődési Központ és a sarkadi Nagyközségi Művelődési Ház kiadványa. Sarkad, 1981. 265 l. (A Békési Műhely különszáma.)

Egyetlen tájhoz sem fűzték olyan szoros kapcsolatok Bartók Bélát, mint Békés megyéhez, ahol húga és családja lakott, akiket évtizedeken át rendszeresen látogatott. Itt gyűjtött először népdalokat, ezek számát újabb tartózkodásai alkalmával rendszerint növelte. Fasang Árpád a változatokat és a bizonytalanul datált kéziratokat mérlegelve mintegy 750–800-ra becsüli a Bartók által gyűjtött békési dalok számát. Ezekből 353-at ad közre a nagyalakú, sokszorosító technikával készült kötet. Célja elsősorban közművelődési jellegű, a helyi népdalköröknek, iskoláknak, érdeklődőknek ismét a kezébe adni, amit a nagy zeneszerző annak idején megmentett a feledéstől. Az anyag laza tematikus csoportokban található a kiadványban. Meglepő, hogy milyen sok, ma már országosan ismert dallam és szöveg származik a különben néprajzilag kevésbé számon tartott Békés megyéből. Ennek egyik oka az, hogy Bartók ezeket a dalokat munkáiban példaanyagként használta. A népzenei oktatás pedig a klasszikusnak számító darabokat tankönyvbe illesztve népszerűsítette. A másik ok: Bartók valójában „véletlenszerűen” került Békésbe, hiszen a rokoni kapcsolatok vonzották, s nem valamifajta tudományos meggondolás, azonban a korabeli Magyarországon akkor még oly eleven volt a népzene, hogy ezen a kulturálisan nyitott, viszonylag vegyes népességű tájon is bőven meríthetett belőle. Fasang Árpád előszava *A népdalkutató Bartók Béla Békés, Arad és Bihar megyékben* (Békéscsaba, 1981) című kiadványban megjelent tanulmányának rövidebb változata.

K. L.

Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángómagyarokkal.

Népdalok, népszokások, eredetmondák a magyar nyelvterület legkeletibb részéből. Összeállította Domokos Pál Péter. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1981. 116 l.

Levelezésének tanúsága szerint Bartók Béla 1913–14-ben tervezte, hogy népdalgyűjtő útra megy az archaikus néphagyományt őrző moldvai magyarok közé. Tervét az első világháború hiúsította meg. *A magyar népdal* című, 1924-ben megjelent munkájában megemlékezett egykori elképzeléséről. Domokos Pál Péter – visszaemlékezései sze-

rint – ezeket a sorokat olvasva határozta el, hogy útnak indul Moldvába, az ott élő magyarok történetének és néprajzának tanulmányozására. Első, 1929. évi utazása népzenei eredményeit nem sokkal később Budapesten bemutatta Bartóknak, aki ekkor találkozott először a moldvai magyar népzenevel. A következő években a fiatal Veress Sándor, majd ismét Domokos Pál Péter és Balla Péter jártak népzenei gyűjtőúton Moldvában. Gyűjtésük anyaga szintén eljutott a moldvai magyar népdalokat nagyra értékelő Bartókhoz. Végül 1938-ban a budapesti eukarisztikus világkongresszusra érkezett néhány moldvai magyar paraszttól Bartók Béla személyesen is hallhatott dallamokat. A Magyar Rádió az ő irányításával a legszebb darabokat Pátria-lemezekre vette föl. Ezek a főlvételek, szám szerint tizenhat, a moldvai Trunkról és kiegészítőleg nyolc, a Csík megyei Kászonimpérről, együttesen először kerültek kiadásra. Ugyancsak Pátria-lemezekre került 1938-ban néhány mese és monda szövege is, melyeket korábban és később lejegyzett darabok társaságában olvashatunk a kötetben. A gyűjteményt Domokos Pál Péter személyes hangvételi írása vezeti be, mely áttekinti Bartók találkozásait a moldvai magyarok népzenejével és a maga szerepét a moldvai magyar néphagyomány ismertetésében. A szövegeket és dallamokat jegyzetek kísérik. Az illusztrációk Imets László fametszetei.

Kósa László

Sam Beck and John W. Cole, eds.: Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe. Antropologisch-Sociologisch Centrum. Universiteit van Amsterdam, 1981. 144 l. (Papers on European and Mediterranean Societies. No. 14.)

Mint oly sok esetben, ezúttal is előadások gyűjteményével áll szemben az olvasó: az American Anthropological Society 1976-os ülészaka szolgált a kötet alapjául. A hasonló vállalkozások többségénél mégis egységesebb ez a tanulmánykötet. „A legutóbbi évtizedig az antropológusok furcsa módon elhanyagolták az etnikum kérdéskörét” – olvashatjuk William G. Lockwood *Vallás és nyelv mint az etnikai azonosság követelményei: összehasonlító vizsgálat* című értekezésében, s ezt a föltevést tekinthetjük a dolgozatok közös kiindulópontjának. Három deduktív és két induktív vizsgálat foglalkozik az etnikum mibenlétével, melyek közül az előbbiek alacsony színvonalúak, de hiányosságukért nem a gondolatmenet irányba, hanem az empirikus ismeretek fölszínessége okolható.

Mind a három szövegben meggyőző a mástól kölcsönzött alaptétel; csakis az alkalmazásban rejlik a hiba.

Katherine Verdery *Etnikai viszonyok és függőségi hierarchiák a volt Habsburg-birodalomban: Ausztria, Magyarország és Erdély* című tanulmányát annak a fölfogásnak az ismertetésével kezdi, melyhez hasonlóval Kosáry Domokosnak a XVIII. századi magyar művelődésről írott összefoglalásában találkozhat a magyar olvasó: a Habsburg-birodalom a tőkés világgazdaság peremén helyezkedett el, vagyis főként nyersanyagtermelő volt. Ennek az általános észrevételnek megfogalmazása után a szerző néhány lapon próbálja összegezni Erdély múltját, hogy azután rátérjen ugyanezen országrész jelenlegi helyzetének értékelésére. Vizsgálódásának ez a központi része a szakszerűség

elemi követelményeinek sem tesz eleget. Lábjegyzetben megemlíti, hogy 1973–74-ben IREX ösztöndíjjal terepmunkát végzett „román közösségben, amely korábban dzsentr magyarakat is magába foglalt” (26), de mivel kutatása helyéről és jellegéről semmi bővebbet nem árul el, az olvasó képtelen megítélni azok mélységét. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Katherine Verdery semmit nem ismer Erdély magyar nyelvű szakirodalmából. Jótékonynak nevezi Woodrow Wilsonnak a tételét a nemzetek önrendelkezéséről, s ebből vezeti le Erdélynek Romániához csatolását, amiből arra következtethetnénk, hogy az I. világháború után Magyarországtól Romániához csatolt területet nevezi Erdélynek, holott ez koránt sincs így: elemzése sokkal kisebb területre vonatkozik. Tájékozottságának fogyatékoságát bizonyítja, hogy nincs tudatában ennek az ellentmondásnak.

Hasonló tévedéseket találhatunk két másik tanulmányban. Sam Beck és Marilyn McArthur *Románia: etnikum, nacionalizmus és fejlődés* című értekezésében Budapestről beszél a XVIII. században, s azt állítja: az erdélyi magyarok sem németül, sem románul nem voltak hajlandók megtanulni. Ezúttal is a máshonnan átvett kiinduló állítás a figyelemre méltó: a kétféle – függő és önálló – értelmiség szembeállítására érdekes, az általános törvényszerűség alkalmazása viszont már hibás, mivel a szerzők alig ismerik Erdély múltját. Azt csak helyeselni lehet, hogy figyelembe veszik román marxista történészek kutatásait – bár ezek ismertetése is fölületes –, az viszont már aligha szerencsés, hogy egyetlen magyar nyelvű forrásmunkát sem olvastak. Részben ezzel magyarázható, hogy szövegükben sok az egyoldalúság: csak román kivándorlásról tudnak, s az erdélyi magyaroknak a két világháború közötti tevékenységét kizárólag fasizmusként jellemzik.

A harmadik deduktív eszmefuttatás, mely az *Etnikum és a nacionalizmus elterjedése* címet viseli, annyiban különbözik a megelőző kettőtől, hogy szerzője, John W. Cole, kifejezetten összegző igénnyel lép föl. Az előrebocsátott állítás ismét elgondolkoztató, sőt, talán bizonyos fokú önállóságot is elárul. A szerző úgy véli, hogy az oszmán és a Habsburg-birodalom egyaránt etnikai munkamegosztásra épült. Az egyensúlyt a XIX. század borította föl, amidőn Közép- s Délkelet-Európa is bekapcsolódott a tőkés világrendszerbe, a nacionalista mozgalmak pedig mindegyik etnikum számára kizárólagos jogokat követeltek. Az olvasóban azért merülnek föl kétségek e tanulmánnyal szemben, mert nyilvánvaló, hogy a gondolatmenet kifejtése során az antropológus egyáltalán nem veszi komolyan az időbeliséget, s a legkülönbözőbb korszakokhoz tartozó történeti jelenségeket helyezi egymás mellé. Szót ejt pl. görög és zsidó kereskedőkről, de még csak nem is céloz arra, hogy e kisebbségek nem ugyanakkor s nem is ugyanott jutottak döntő szerephez. Rendkívül messziről tekint arra a területre, amelyet Délkelet-Európának nevez; történetinek mondott áttekintésében sem fölvilágosodásról, sem szabadelvűségről, sem 1848-ról, sem 1867-ről nem tesz említést, így aztán aligha vagyunk szigorúak, ha átfogó igényű érvelését elnagyoltnak találjuk. Első lábjegyzetéből kiderül, hogy az 1970-es években ő is folytatott terepvizsgálatot, de ennek körülményeiről ugyanolyan nagyvonalúan hallgat, mint Katherine Verdery. Mivel kizárólag angol nyelvű szakirodalomra hivatkozik, nincs kizárva, hogy egyetlen olyan nyelvet sem ismer, amelyet az általa tanulmányozott vidéken beszélnek.

Bármilyen legyen is nyelv és etnikum viszonya, aligha lehet valamely etnikumot sikerrel jellemezni, ha nem vesszük tekintetbe a hozzá tartozó nyelvet. A kötet induk-

tív tanulmányai azért szakszerűbbek az eddig ismertett három dolgozatnál, mert szerzőjük eleget tesz ennek a követelménynek. William G. Lockwood két vásárvárosban végzett megfigyeléseiből von le érdekes tanulságokat. Megállapítja, hogy legkevésbé gazdasági területen érezhető az etnikumok különválása. Ettől a közös vonástól eltekintve a két helyszín más és más jellegű: Boszniában a szerbek, horvátok és muzulmánok sokkal inkább befelé fordulnak, mint Burgenlandban a németek, horvátok s magyarok. A szerző azzal magyarázza e nagy különbséget, hogy Ausztriában a vallási elmentétek nem esnek egybe az etnikai határokkal, de az olvasó másféle indoklást is lehetségesnek tarthat, emlékezhet például arra, hogy Burgenlandban az iparosítás erősítette a különféle etnikumok kölcsönhatását.

Lockwood okfejtéséből önként adódik a végkövetkeztetés, hogy az etnikumot nem lehet a nyelvből levezetni, vagyis érvénytelennek mondható az a Herder óta elterjedt fölfogás, melyről kis túlzással azt mondhatjuk, hogy döntően hatott mindarra, amit a Kárpát-medencében s környékén az etnikumról írtak az elmúlt másfél-két században. E cáfolatot határozott formában Susan Gal fogalmazza meg *Nyelv és etnikum Ausztriában: megfelelés vagy kölcsönhatás* című értekezésében. Felsőőr burgenlandi kisvárosban végzett kutatásai meggyőzően bizonyítják, hogy a nyelvnél kisebb és nagyobb egységeket is meg lehet feleltetni társadalmi csoportosulásoknak. Másszóval, az egyazon nyelvet beszélők közösségén belül is megfigyelhetők nyelvszeti szempontból lényegesnek tekinthető különbségek. A magyar azért válik mind szűkebb érvényességi körű jelrendszerré a kétajkú burgenlandi lakosok nyelvhasználatában, mert ez a nyelv hagyományosan a helyhez kötött paraszti életmódhoz kapcsolódott, ennek értékrendje pedig a II. világháború óta sokat veszített tekintélyéből.

Nagyon valószínű, hogy az itt ismertett kötetből leginkább Susan Gal tanulmánya tarthat számot a magyarságtudomány művelőinek érdeklődésére. Nem azért, mert bizonyítja előfeltevését, vagyis hitelteleníti az etnikumnak a nyelvtől való függését, hanem azért, mert hozzásegíthet ahhoz, hogy a jövőben árnyaltabban lássuk e meghatározottságot, sokoldalúbban vizsgáljuk az etnikai tudat nyelvi megnyilvánulásait, s többet foglalkozzunk a nyelv pragmatikai vetületének, az életmódnak és az értékrendszernek a kölcsönhatásával.

Szegedy-Maszák Mihály

Beck Zoltán: Építőáldozat.

Tanulmányok. Békéscsaba, 1981. 48 l. (Új Auróra Füzetek)

A kötet legterjedelmesebb tanulmánya eredeti gyűjtés alapján mutatja be a batonyi magyarok születéshez és kereszteléshez kötődő szokásait. Két dolgozat szól az építőáldozatról: néhány frissen előkerült Békés megyei adatot mutat be a rítus történetére való kitekintéssel. Végül a *Táncsics a folklórban* című cikk az író és politikus orosházi szerepléséhez fűződő kortesdalok és szájhagyományok feldolgozására vállalkozik. Beck Zoltán írásai tudománypszerűsítő stílusban készültek.

K. L.

Berettyóújfalu története.

Szerkesztette Varga Gyula. A berettyóújfalui Városi Tanács kiadása. Berettyóújfalu, 1981. 684 l.

Az 1970-es években országszerte megélenkült helytörténeti tevékenység nyomán különösen Békés és Hajdú-Bihar megyékben látott napvilágot sorozatnyi kötet, mely helységi történetet foglal magába. Ezek a kötetek ritka esetben egyetlen szerző munkái, általában tanulmánygyűjtemények. A többszerzős művek azonban nem tárgyalják teljes kronológiai és tematikai rendszerben az illető település történetét, hanem a tanulmányírók érdeklődésének megfelelően, valamint annak függvényében (akadt-e hozzáértő kutatója a korszaknak vagy a tárgynak) több-kevesebb részletességgel tárják föl a múltat. A berettyóújfalui kötet a teljességet leginkább megközelítő vállalkozások között foglal helyet. A huszonhat szerző huszonnégy tanulmánya bőven foglalkozik a helység kialakulásával, régészeti leleteivel és középkori emlékeivel. A későfeudális és kapitalista korszak történetében a gazdasági, a társadalom-, a népességtörténet egyaránt szerepel, a művelődéstörténeti tematikai viszont viszonylag szegényes tartalmú fejezetet kapott. Terjedelmes rész foglalkozik a helység legutóbbi 30–35 évének eseményeivel a várossá emelkedés és a modern településfejlődés jegyében. (A városi rangot 1979-ben kapta meg Berettyóújfalu.)

A békési és hajdú-bihari helytörténeti kötetek gyakorlattá vált szerkesztési elveit követve azon kívül, hogy az újkori történeti feldolgozás nagyszámú néprajzi adatot és értékes anyagot szintén tartalmaz, ebbe a tanulmánygyűjteménybe is több néprajzi dolgozat került be. A néprajzi tanulmányok elsősorban az anyagi kultúra területeiről választották tárgyukat. *Dám László* a település és az építkezés feldolgozását nyújtja a 19. század első feléig visszanyúlóan. *Varga Gyula* a két háború közti község gazdálkodását mutatja be, melynek jellegzetessége a feudális eredetű nagybirtok hiányában a nagygazdák és középparasztok okszerű gazdálkodásra való viszonylag zavartalan törekvése volt. *Barna Gábor* egyetlen tanulmányba foglaltan három nagy kulturális terület, a háziipar, a viselet és a táplálkozás gyűjtési tapasztalatait összegzi. *P. Szalay Emőke* és *V. Szathmári Ibolya* dolgozatában az emberi élet nagy fordulóinak szokásairól, és a település közösségi életének néhány szervezeti formájáról (társasmunkák, összejövetelek, baráti, rokoni, szomszédsági kapcsolatok, egyletek, körök) olvashatunk. A néprajzi fejezetekből egyértelműen olyan városiasodó-modernizálódó kultúra képe bontakozik ki, mely már a század elején is a paraszti polgárosulás előrehaladott fokán állt. A két háború között a község státusa (Csonka-Bihar vármegye székhelye volt) siettettenek a változási iránynak a kiteljesedését. Az átalakulás ugyanakkor – legalábbis a tanulmányok tanulsága ez – nem formált új, a tájra és a településre jellemző sajátos arculatot.

K. L.

Bodnár Bálint: Kisvárdai környéki népmesék.

Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Erdész Sándor. Nyíregyháza, 1980. 174 l. (A Jósa András múzeum kiadványai 18.)

Bodnár Bálint (1911–1977) néprajzi gyűjtő és mesemondó 1958-tól vett részt a magyarországi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatokon. Évről évre kiváló pályamunkákat nyújtott be, melyek tematikája a néphagyomány széles területeit magába foglalta, érdeklődése azonban elsősorban a mesemondáshoz kötődött. A nagy terjedelmű kéziratos anyagból huszonöt mesét válogatott ki a kötet számára Erdész Sándor, aki a Bodnár Bálintra emlékező előszót és a tudományos igényű szövegközlés jegyzeteit is elkészítette.

K. L.

Borús Rózsa: Topolya népszokásai.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadása. Újvidék, 1981. 186 l.

Borús Rózsa bácstopolyai tisztviselő és önkéntes néprajzi gyűjtő könyve eredetileg bölcsészdoktori értekezésként készült és került megvédésre a debreceni KLTE Néprajzi Tanszékén. Több mint húsz év gyűjtéseinek és a helyi lapban (Topolya és környéke) közzétett cikkeknek eredményeképpen állt egybe a város és környéke népszokásait tárgyaló munka, mely két nagyobb fejezetből áll. Az első és terjedelmében nagyobb rész a naptári év jeles napjaihoz kapcsolva tárgyalja a bácstopolyaiak szokás- és hiedelemvilágát, a második, terjedelmében kisebb rész pedig az emberélet fordulójának szokáskörébe enged betekinteni. Az esztendő néprajzát feldolgozó rész a Bálint Sándor összefoglaló monográfiáiból ismert módszerből kiindulva a kalendáriumi ünnepekhez kapcsolódva tárgyalja az anyagot, sok értékes adattal és széles mesélő kedvvel társulva. Az egyes jeles napok és ünnepek leírásai alkalmat adtak a szerzőnek arra is, hogy Bácstopolya népköltészetének megfelelő változataiból közöljön, ezért a munkában számos népdalszöveg, táncurjantás, ráolvasás és hiedelemmonda is található.

Az emberélet fordulóját bemutató rész, rövidségénél fogva csak vázlatosan tárgyalhatja a kérdést. Ennek ellenére itt is gazdag hiedelemanyag és néhány szép hiedelemmonda található. A kötetet az egyes szokásokhoz kapcsolódó fényképanyag, valamint jegyzet és irodalom teszi teljessé.

J. K.

A céhes élet Erdélyben.

Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 316 l. (Téka)

Az erdélyi céhek története mindaddig hiányosan ismert a szakirodalomban. Ez a könyvecske sem a hiány pótlására készült, csupán betekintést kíván nyújtani a céhek mindennapos tevékenységébe, szervezeti életébe és szokásaiba. Az előszó sem kísérel meg az erdélyi céhek sajátosságait vagy számokban kifejezhető jellegét meghatározni, csupán általános összegzést ad a tárgyról. A közölt 33 dokumentum – főleg szabályzat

és céhlevél – nagyszámú művelődéstörténeti, ipartörténeti és néprajzi adatot tartalmaz. Egy részük most lát először nyomdafestéket, különböző levéltárak és múzeumok birtokában van. A legkorábbi 1376-ból származik, a száz városok szabályzata, a legkésőbbi 1818-ból való, az aradi tímárlegények társaságának törvényeit foglalja össze. (Megjegyzendő, hogy a szerzők Erdély fogalmát nem történeti értelemben használják, hanem a Romániához Magyarországtól 1918 után került területek értelmében!) A céhlevelek és szabályzatok eleinte latin és német nyelven íródtak (a kötetben magyar fordításban olvashatók), később egyre inkább magyar nyelvűek lettek. 1525-ből maradt fenn a jelzett területen az első magyar nyelvű céhokmány (Szatmár). Kiderül a közölt anyagból, hogy az erdélyi céhtagok túlnyomólag németek és magyarok voltak. A céhszokások és szabályzatok egyöntetűek más magyarországi vidékek szokásaival és szabályzataival.

K. L.

Dobos Ilona: Gyémántkígyó.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 469 l.

Dobos Ilona új kötetében két mesemondó anyagát mutatja be. A kötetben helyet kaptak a „valódi” meséken kívül az igaz történetek és a hiedelemtörténetek is. Indokolt ez a műfaji tágitás, hiszen a hiedelemtörténetek alkotórészei szervesen kapcsolódnak a mesék alkotóegységeihez, s egymás mellett élnek a mesélők tudatában – jöllehet a mesemondó világosan elkülöníti őket egymástól. „Ez nem mese, hanem az én édesapámmal megtörtént” – mondja az egyik, s ezután a legképtelenebb, legirracionalisabb történet következik a tücsköt táncoltató kanászról.

A jó mesemondó kiemelkedik képességeivel társai közül. Nem egyszerűen egy-két mesét tud, hanem mesék tucatjait, mint Dobos Ilona mindkét mesélője. Az ismert meséket átszűrjük saját személyiségükön, saját élményanyagukon, s azzal gazdagítva, változtatva adja tovább. Egyik mesélője *Ordódy József*, már nyolcvan éves elmúlt, amikor Dobos Ilona rátalált Érsekvadkertben. Elszegényedett paraszti sorban élő kismemesi családból született Alsósztrégován, 1880-ban. Apja „szolgaember”, s egyik pusztáról a másikra hurcolkodva telt az életük. Amikor nem volt munka az uradalmakban, Pestre járt és segédmunkásként kereste meg a kenyerét. 1945 után éjjeliőrként dolgozott. A Népművészet Mestere kitüntetés – amit nagyszerű mesélési tudásáért kapott – temetése napján érkezett meg.

Másik mesemondója, *Kovács Károly*, a Fejér megyei Rácalmáson élt. Apja muzsikos cigány, anyja magyar asszony volt. 1896-ban született Pákozdon, a gyermekkorát több faluban töltötte el. 1–2 évig járt iskolába is, de a betűvetést elfelejtette. 14 éves korában már vidéki zenekarokban muzsikált, de az első világháborúban szétlőtték a bal kézfejét. Ezután a hadirokkant segélyből és alkalmi munkákból élt. A II. világháborúban deportálták, 1945-ben érkezett vissza Auschwitzból. Dobos Ilonával való találkozása nyomán megkapta a Népművészet Mestere címet. Cigány származása ellenére meséi nem cigánymesék, hanem magyar parasztmesék, hiedelemtörténetei a magyar néphit legarchaikusabb elemeit őrzik.

Ezekben a szájhagyományban élő népmesékben igazi mesei fordulatokat hallhatunk: „Ment, mendegélt hét évig, hét nap, hét óráig, hét percig szünet nélkül”, de ugyanakkor érezni lehet az előbeszéd lüktetését a mai élet aktualitásainak a megjelenését is. A királyfi a hercegi lányhoz táviratot küldött (83. l.), a királyi család éjszaka színházba jár (89. l.), s más mai kifejezések sokaságától tarkállik a szöveg. Mindezek nem vonnak le semmit a mese értékéből, hanem csak fokozzák a kutató érdeklődését, hol és mely elemek azok, amelyek kihullhatnak a meséből, s hol és miként lehet őket újbakkal helyettesíteni.

A kötetet – amely 19 mesét és 19 hiedelemtörténetet tartalmaz – rövid jegyzetek zárják.

Szemerkenyi Ágnes

Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete. I–II.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 323, 397 l.

A magyar népművészet-kutatás megint vastkos, hosszú évtizedek munkájának eredményeit összefoglaló monográfiával gyarapodott. Domanovszky György kétkötetes munkában foglalta össze mindazt, amit élete során a népművészetről megtudott, azal kapcsolatban megismert; azt a gondolatrendszert, amit a népművészet tanulmányozása során és annak kapcsán megalkotott. Az első kötet – néhány ábrától eltekintve – a munka szöveges részét tartalmazza, míg a második a szöveg illusztrációjával szolgáló képanyagot foglalja magában. A szerző könyve bevezetőjében rögtön olyan kérdéseket vet fel, amelyek önmagukban is egy-egy monográfia tárgyául szolgálhatnának. Vizsgálja a népművészet és a hagyomány fogalmát, a periférikus és provinciális művészet közötti összefüggéseket, a népművészet stílár és történeti kérdéseit. Az ezt követő nagyobb fejezetben Domanovszky a művészeteket általában is érintő elméleti problémákat tárgyalja; elemzi alkotó és közösség kapcsolatát, tárgy, anyag és technika összefüggéseit, a különböző díszítőtechnikák, a forma, a díszítmény, a kompozíció és a szín egymáshoz való viszonyát. Ezeket az általános művészettörténeti, művészetelméleti és -esztétikai kérdéseket azonban a szerző mindig a népművészet sajátos történeti, társadalmi kontextusában értelmezi. Igyekszik nyomatékkal kiemelni azokat a sajátosságokat, amelyek a művészetek e legáltalánosabb vonatkozásain belül elkülönítik (vagy összekapcsolják) a népművészetet és a magas művészetet. A következő fejezet a magyar népművészet történetét kíséri végig a honfoglalás korától a XIX. század elejéig. Az első kötet harmadik, s egyben legterjedelmesebb része pedig ezt a múlt századi népművészetet mutatja be az egyes művészeti területeken, ágazatokon keresztül. E fejezetben szinte mindenről olvashatunk: a házról, a bútorokról, a viseletről, a szőttésekről, a hímzésekről, a kislasztikáról, a kéregmunkáról stb. Különösen gazdag anyagot gyűjtött össze és közölt a szerző a fazekassággal és a fafaragással kapcsolatban. Itt elsősorban a helyileg is köthető, lokálisan különböző stílusokat vizsgálja Domanovszky György. A könyv végén egy néhány oldalas Egybevetés-ben érdekes kísérlet tanúi lehetünk. Két népművészeti „térképet” találunk itt; egyik az egyes népművészeti ágak elterjedésére, a másik pedig az egyes ágazatok együttes előfordulására vonatkozik. A térképek adatainak egymásra ve-

títése nyomán plasztikusan rajzolódnak elénk a magyar népművészet nagy központjai és peremvidékei, a magyar népművészet regionális tagolódása. A szerző arra is utal, hogy az ilyen jellegű, de elsősorban történeti perspektívákban gondolkozó kutatás a magyar népművészet számos, ma még homályban levő problémáját oldhatná meg. A második kötet közel 800 színes és fekete-fehér fotója feloleli a magyar népművészet egészét és jól támasztja alá a szöveges anyagot.

Az első kötet végén részletes és pontos mutatók, valamint bibliográfia segíti a további tájékozódást.

Niedermüller Péter

Domonkos Ottó: A magyarországi képfestés.

Corvina Kiadó, Budapest, 1981. 112 l. 129 fénykép, 37 színes táblakép.

Az utóbbi évtizedekben a környező országokban – Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria – összefoglaló monográfiák jelentek meg a képfestésről és a textilnyomásról. A magyarországi képfestés történetének megírására Domonkos Ottó vállalkozott, aki művében több évtizedes gyűjtőmunkájának eredményeit összegezi.

Az indiai eredetű indigónövény használatával már a XV. században találkozunk Magyarországon, elsősorban az egyházi, bójtai időszakban használt textíliakon és a főúri viseletben. Magáról a textilnyomásról az első hiteles adatunk 1695-ből, Győr városából van. A középkorban a művészetek körébe tartozó kelmefestést Magyarországon a XV–XVI. században már több helyen végezték, s lépést tartva a közép-európai festőipar fejlődésével, az első céh megalapítása hazánkban 1608-ban történt. A szerző részletesen foglalkozik a festőcéhek megalakulásának, a képfestés meghonosodásának, s a festőcéhekben megindult versengésnek leírásával, mely a képfestés jogának kisajátításáért folyt. A céhekben felszabadult inas számára kötelező háromévi vándorlás tovább segítette a képfestés tökéletesedését, a forma- és mintakészlet fejlődését, s a képfestés széles körű elterjedését. A XVIII. század elejére az ország valamennyi városában és mezővárosában működött festő, s a század közepére a kék-fehér kelmék országszerte divatba jöttek. A szükségletek növekedéséhez hozzájárult a török után újraterlepitett országrészek lakóinak szaporodása, s a gabonakonjunktúra következtében megnövekedett paraszti jövedelmek lehetővé tették a lakás és az öltözet gazdagabb előállítását, drágább anyagok felhasználását.

A könyv szerzője részletesen leírja a képfestőműhelyben, azaz festőházban folyó különféle munkafolyamatokat, a munkák során használt eszközöket és felszereléseket, kiemelve a nagy gyakorlatot kívánó, aprólékos munkát, a mintázást vagy tarkázást mint a képfestés leglényegesebb mozzanatát. A mintázáshoz korábban fadúcokat, később a fadúcok finomabb részleteihez fémdrótokat és lemezeket használtak. A felhasznált motívumok között megtaláljuk a barokk, a rokokó formakincséből átvetteket éppúgy, mint a XIX. századi népi hímzések motívumait, vagy a „honi divat”, azaz a védegyleti mozgalom jelmondatait, jellegzetes szimbólumait.

A képfestő anyagot elsősorban ruhaanyagként s csak kisebb mértékben használták lakástextilként. A festőműhelyek működési területéből következően először váro-

sokban terjedt el a kékfestő használata, majd a vásározások, piacok következtében divat lett a parasztság körében is.

Levéltári források és gazdag irodalomjegyzék zárja a kötetet, térképek és fényképek teszik szemléletessé a mondandót. Különösen értékesek a színes képek, amelyek érzékeltetik a kékfestő anyag motívumkincsének gazdagságát és változatosságát — a legrégebbitől a napjainkban használatosig.

Gergely Katalin

Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága.

Corvina Kiadó, Budapest, 1981. 261 l.

A magyar néprajztudománynak régi adóssága olyan monográfia elkészítése, amely magas szakmai színvonalon, ugyanakkor közérthető formában tartalmazza mindazt, amit ma a magyar hiedelemrendszerrel tudunk. Dömötör Tekla több évtizedes kutatómunkájának eredményeit foglalta össze ebben a könyvében. A hiedelmek néprajzi kutatása, elemzése — amint azt a szerző bevezetőjében meg is fogalmazza — azokat a vallási, mitikus és mágikus képzeteket célozza, amelyek a tételes vallások keretein kívül, de hasonló funkciókat betöltendő alakultak ki, jöttek létre az évszázadok során. A könyv első, rövidebb részében a szerző a paraszti-népi hiedelemrendszernek a XIX. századot megelőző történetét vázolja fel. Ennek során összefoglalja magyar ősvalláskutatás eredményeit, különös tekintettel a sámánizmusra. Majd a kereszténnyé válás folyamatát vizsgálja, s hangsúlyozza, hogy ez a tény nem jelenti automatikusan a népi hiedelmek megszűnését, sőt még csak a visszaszorulását sem. A reformáció korának, valamint a boszorkányperek anyagának áttekintése és értékelése után jut el Dömötör Tekla a klasszikus néprajzi anyaghoz, a XIX–XX. században néprajzi-folklorisztikai módszerrel gyűjtött hiedelmek elemzéséhez. A munkának ebben a részében a szerző az előző fejezetekben alkalmazott komplex látásmóddal szemben az aprólékos elemzéseket részesíti előnyben. Figyelmének középpontjába a mitikus, természetfeletti lényeket állítja, s szinte enciklopédikus rendszerességgel közli és értékeli az egyes mitikus lényekkel kapcsolatos ismereteinket. A lidérc, a szépasszony, a tündérek, a hazajáró halottak, a kísértetek, az óriások, a törpék, az ördögök, a sárkány, a kígyó stb. alakjához fűződő képzetek bemutatása és elemzése során egyrészt igen sok eredeti, a helyszínen gyűjtött szöveget közöl, másrészt pedig ezeket a szövegeket, adatokat azonnal elhelyezi a megfelelő kultúrtörténeti kontextusban. Ily módon a néprajzi anyagot rögtön történeti összefüggéseiben lehet értelmezni. Ugyanez vonatkozik a mágikus cselekvések — rontás, igézés, szerelmi varázslás, jóslás stb. — elemzésére is. A könyvet a különböző természeti jelenségekhez fűződő hiedelmek, mitikus képzetek bemutatása zárja. Dömötör Tekla munkája tehát átfogja a hiedelemrendszer egészét, pontosan érzékeltetve a rendszer tartományai közötti összefüggéseket, a magyar hiedelemrendszer etnikai sajátosságait, illetve eurázsiai kapcsolatait. Módszereit tekintve nemcsak a néprajz és a folklorisztika, hanem az etnológia, a történelem, az irodalomtudomány, a nyelvtudomány, a művészet- és a művelődéstörténet szempontjait, adatait is figyelembe veszi. Különösen sok tanulsággal járt a régi magyar irodalom tanulmányozása, valamint a kü-

lönböző évszázadokból és különböző európai területekről származó képzőművészeti anyag interpretálása. A kötet értékét – a gazdag, érdekes és értékes tartalom mellett – tovább emeli az igényes tipográfiai kidolgozás, a számos művészi és tudományos értékű fénykép, illusztráció.

Niedermüller Péter

Együd Árpád: Kaposváron megverték a rézdobot.

Száz somogyi népdal. Közreadja a Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, é. n. [1981] 100 l.

A kiadvány a somogyi magyar népzene reprezentatív gyűjteménye, amint Együd Árpád a bevezetésben hangsúlyozza, kifejezetten közművelődési céllal és iskolai tanítási segédanyagnak készült. Együd gyűjtései mellett még további nyolc népzenei gyűjtő (köztük *Kodály Zoltán, Lajtha László, Kiss Lajos*) régebbi anyagát is tartalmazza a szép kiállítású füzet. Beosztása a következő: I. Gyermekek dalok (altatók, ringatók, hintáztatók, mondókák, kiolvasók); II. Lírai dalok (szerelmi dalok, párosítók, lakodalmi dalok, táncdalok); III. Katonadalok; IV. Foglalkozásdalok (pásztor dalok, betyárdalok, rabénekek, béresdalok); V. Tréfás és mulató dalok; VI. Jelesnapi és szokás énekek; VII. Balladák.

K. L.

V. Ember Mária: Úrihímzés.

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 126 l., 137 kép.

A művészettörténet és a viselettörténet tárgykörébe tartozó könyv, amely a magyar úrihímzésekről ad összefoglaló képet, a magyar népművészet kutatói számára is fontos tanulságokkal szolgál. Segítségével megtaláljuk egyes XVIII–XIX. századi népművészeti motívum eredetét, különös tekintettel a reneszánsz motívumokra, amelyeket a népművészet szabadon felhasznált és átalakított.

V. Ember Mária, aki több évtizeden keresztül a Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjteményének vezetője, gyarapítója és továbbfejlesztője volt, ismereteit összegezve írta meg könyvét. A hímzés, mint a legváltozatosabb díszítési módja a textíliáknak, pontosan tükrözi az alkotó művészi szándékát, rátermettségét, ízlését, technikai felkészültségét. Talán ezért is találjuk meg a díszítőművészetek közül leginkább a hímzést mind a főúri asszonyok, lányok, mind az egyszerű parasztcsaládok mindennapi tevékenysége között. A szerző szerint a magyar hímzőművészetet fejlődése folyamán nyugati és keleti hatások érték, Itália és Bizánc egyaránt éreztette hatását. A magyar ízlés sajátosan alakította a nyugati és keleti stíuselemeket, s ezzel megteremtette az önálló, egyéni magyar hímzőstílust. A magyar úrihímzések kifejlődésének és virágzásának különös jelentőségét az adja, hogy a kiteljesedés korszaka egybeesett a mohácsi vész utáni

évekkel, amikor a három részre szakadt ország mégis egységes hímzésstílust tudott kialakítani.

A magyar hímzés történetének kezdete I. István király uralkodásának idejére tehető. Ekkor már hímzőműhely is működött, s itt készült az aranyhímzéssel borított magyar koronázási palást, amely eredetileg miseruha volt, s hímzésén bizánci hatás ismerhető fel. A középkorban már hivatásos hímzőmesterek is működtek hazánkban, s a hímzők, vagy ahogyan régen nevezték, varrók céhe már ebben az időben működött Budán. A XVI–XVII. században a főúri, köznemesi és jó módú polgárasszonyok otthon készítették és hímzéssel díszítették családjuk ruháit. Munkájukat gyakran magyar vagy török varróasszonyok segítségével végezték, ez utóbbiaktól tanulták meg a török hímzést: az aranyfonallal való hímzést. Maga a skófiúm, a legdrágább hímzőfonal, mely aranyból, ezüsből húzott vékony drótszál, szintén török eredetet mutat. A könyv írója szerint az európai múzeumok és gyűjtemények közül Magyarországon maradt fenn legnagyobb számban a XVII. századból származó hímzés. Ebben az időszakban nemcsak az ünnepi, alkalmi öltözeteket és textíliákat hímezték, hanem a köznapiakat is. A főnemesi, kismemesi, sőt a polgári családok öltözködési és lakáskultúrájához is hozzátartozott a hímzett textilnemű.

A továbbiakban a szerző részletesen elemzi a magyar úrihímzés motívumait, amelynek alapja az olasz reneszánsz ornamentika. Az egyes motívumok ismeretében vizsgálja a díszítmények kompozícióját, s a legjellegzetesebbet rajzokkal szemlélteti. A különféle varrasmódok ismertetésénél negyven féle öltést és öltésvariációt ír és rajzol le. Végül ismerteti a Magyar Nemzeti Múzeum hímzésgyűjteményét, amely 234 daraból áll, s a legszebb darabokat művészi fényképeken is bemutatja. Ezek a fekete-fehér és színes fotók érzékeltetik ennek a páratlanul gazdag és sokrétű anyagnak művelődés- és művészettörténeti jelentőségét.

Gergely Katalin

Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának harmincadik évfordulójára.

Szerkesztette: Dankó Imre. Túrkeve, 1981. 328 l.

A túrkevei Finta Múzeum fennállása óta mindössze harmadszor bocsát ki évkönyvet (az előző kettő a 10., illetve a 20. évforduló alkalmából jelent meg). A mostani kötet tehát nem sorozat része, hanem önálló kiadvány, és jellege mellett azért is megkívánja a külön ismertetést, mert a közreadott huszonkét írás fele néprajzi témájú. A dolgozatok másik része megoszlik a régészet, településtörténet, helytörténet, művészet- és irodalomtörténet között. Az utóbbi szakot csupán egy írás, Dankó Imre *Kupa Árpád* és *Laskai Mihály* helyi jelentőségű írókról szóló tanulmánya képviseli. A néprajzi tematikában legnagyobb súlya van a terület hagyományait bemutató, állattartás-ku-tatásának. Kiemelkedik a sorból *Paládi-Kovács Attila* dolgozata, mely a magyar állattartás „keleti hozadékának” kérdését veti föl az eddigi szakirodalom legfontosabb megállapításainak összegzésével. *Hagymássy Sándor*, *Szabó László*, *Bereczky Ibolya* és *Barna Gábor* cikkei gyűjtések közreadását végzik el (legetetés, pásztorkutya-tartás, állatorvoslás), *Balassa Iván* az aratás marokszedője munkájáról írt a szűkebb területnél Túr-

keve környékénél, nagyobb kitekintéssel. *Katona Imre* a tiszai epikus népköltészet bemutatására vállalkozott stilisztikai szempontok alapján. *Ujváry Zoltán* a korteskedés néphagyománybeli emlékeiről írt. *Barabás Jenő* a türkevei ház, a középmagyar háztípus jellegzetes típusa történeti fejlődéséről készített összegző tanulmányt. *Voigt Vilmos* egy falu kommunikációs rendszeréről írott úttörő könyv (Hoppál Mihály) tanulmány szerű ismertetését adta közre. *Dobrossy István* és *Fügedi Márta* a termelőszövetkezeti történetírás néprajzi szempontú feldolgozásához szólnak hozzá közös tanulmányukban. Írásuk azért is számot tarthat érdeklődésre, mert Túrkeve lett Magyarországon az első termelőszövetkezeti város, és a múzeum 30 évvel korábban termelőszövetkezeti múzeumként alakult meg.

K. L.

The Folk Arts of Hungary.

Edited by Walter W. Kolar and Ágnes H. Várdy. Pittsburgh, PA. 1981. 207 l. (Publ. Duquesne University Tamburitzans)

1980 áprilisában a pittsburghi Duquesne University mellett működő Tamburitzans Institute of Folk Arts (DUTIFA) magyar hét keretében kétnapos tudományos tanácskozást szervezett a magyar népi kultúráról. A tanácskozást az intézmény igazgatója *W. W. Kolar*, *Kriza Ildikó* (vendégprofesszor) és *Várdy Béla* a helyi egyetem történelem professzora szervezte. Az elhangzott előadásokat a *The Folk Arts of Hungary* című sokszorosított kiadványban tette közzé a DUTIFA.

A tanulmányok fele a folklór reprezentatív műfajaira vonatkozó összefoglaló írások, az érdeklődők számára alapvető ismereteket tartalmaznak és mint ilyenek a DUTIFA-nál folyó tudományos-népszerűsítő munkához kiváló segítséget nyújtanak. Különösképpen gondolunk a Magyar-házaspár tánc-stílusokat ismertető rendszerezésére, ami *Martin György* kutatásain alapult, és ezt egészítették ki a magyar és az amerikai táchagyomány közti alapvető különbség interpretálásával. *Kriza Ildikó* a magyarországi díszítőművészet-kutatás eredményeinek rendszerezésére és bemutatására vállalkozott olyan szempontból, amely az amerikai közvélemény előtt kevésbé ismert. Másrészt a szakemberek a saját kutatási eredményeiket tárták a nyilvánosság elé. Példa erre *Dégh Linda* tanulmánya, amelyben a mesemondók mágikus mesevilágát, a csodás elemek átalakulását, racionalizálódását mutatja be. Hasonlóképpen *B. Suchoff* írása is erre vall. *Bartók* zeneművészetének ismeretében feltárja az előzményeket, a népdal, népies műdal, cigányzene ihletését. *Dömötör Tekla* pedig ezúttal a közismert kalendáriumi jelesnap alkalmakat kerülve, azokat a népszokásokat részletezi, amelyekről a népszerűsítő írások kevesebbet szólnak, de a hagyományhoz szervesen hozzátartoznak.

A tanulmánykötet másik része a magyarságtudomány különböző aspektusait képviseli. *Maday Béla* (Washington D. C.) vállalkozott arra, hogy a magyar és az amerikai etnográfiai szemlélet közti különbséget megvonja. A *Várdy* házaspár (Pittsburgh PA.) az amerikai magyarság kutatására, történetére, kultúrájára, irodalmára vonatkozó adatokat szedte egybe és terjedelmes bibliográfiával igen hasznos forrásanyagot összesített. Kiválóan egészíti ki az előzőt *Molnár Ágoston* (New Brunswick N. J.) beszámolója,

részletezve az amerikai magyar gyűjtemények jellegét, sorsát. Mindezeket az írásokat, kutatási törekvéseket egészíti ki két szociálintropológiai módszerű írás *Sozan Michael és Hollós Marida* tollából. Sozan Michael (Slippery Rock, PA) *Social Transformation of Hungarian Rural Society* címmel a társadalmi átalakulás és rétegződés jelenségeit rögzítette a Tápon folytatott kutatási eredmények alapján, Hollós Marida (New York) pedig az utóbbi évtizedekben végbement átszervezést, a kollektivizálást tette kutatása és elemzése tárgyává. Regisztrálta a közösség érzelmi hozzáállását az idősebb és fiatal nemzedék szemszögéből egyaránt, és így a magyarországi kutatás számára is fontos adatokat tárt fel.

The Folk Arts of Hungary című tanulmánykötet az amerikai szakirodalomban az első ilyenirányú kezdeményezés.

Kriza Ildikó

Folklór és mindennapi élet.

Válogatott tanulmányok. Szerkesztette Niedermüller Péter. Népművelési Intézet, Budapest, 1981. 218 l. (Folklór—Társadalom—Művészet 7.)

Az utóbbi néhány esztendőben a magyar néprajzban gyakoribbá váltak az útke-reső, a központi tudományos fogalmakat újraértelmező, a külföldi eredményeket hazai gyakorlatba átültető kísérletek. Ezek sorába tartozott az MTA Néprajzi Kutató Csoport által 1980 őszén *Folklór és mindennapi élet* címmel rendezett ülészak. Az elhangzott nagyszámú előadásból a szerkesztő azt a nyolcat válogatta ki és tette közzé, melyek legközelebb állnak a címben megjelölt tárgyhoz.

A kezdő és a záró tanulmány, *Hoppál Mihály és Niedermüller Péter* írása elméleti síkon igyekszik megragadni a kérdéskör két alapfogalmát, a „mindennapi élet” és a „folklór” mibenlétét. Különösen hangsúlyozzák, hogy a magyar folklorisztikában eddig általánosan használt folklór-fogalom, mely elsősorban esztétikai meghatározottságú, szűknek bizonyult az emberi lét legszokványosabb, hétköznapi színtereinek folklorisztikai megközelítéséhez.

A további hat tanulmány — a fogalmi változtatás, „tágítás” alapelveinek közössége mellett — egymástól különböző elképzeléseket és modelleket mutat be konkrét példákon. Sorrendben az első *Szabó László*, aki a paraszti olvasáskultúra többszáz éves visszatekintő elemzéséből azt a tanulságot vonja le, hogy a parasztnak olvasási igényei és gyakorlata a színhagyomány törvényszerűségeihez igazodtak. *Klaniczay Gábor* az emberi élet sorozatnyi összefüggő tabuval sújtott területének (szexualitás, meztelenség, obszcenitás) nagyívű művelődéstörténeti analizéséből kiindulva budapesti gyerekek folklorisztikus trágárságait tipizálja, csoportosítja, értékeli. *Fejős Zoltán* olvasóközönségükre nézvést két karakteresen más lap (Magyar Nemzet, Szabad Föld) házassági hirdetései vizsgálja gazdag szempontrendszer alapján, mintegy másfélezer példán. Igen tudatos nála a törekvés, hogy egy kvantitatív szociológiai módszerekkel földolgozható adatanyagot a néprajz sajátos módszereivel közelítsen meg, vagyis a számsorokon túl a szubjektív tényezők rendszerét is föltárja. *S. Nagy Katalin* országos méretű mai lakáskultúra vizsgálatainak néhány tanulságát közli, különös tekintettel a paraszti tárgyak

továbbélésére, azon belül a „tisza szoba” és a „szentsarok” változásaira. *Zelnik József* csupán néhány példát villant fel arra vonatkozóan, hogy a hírszolgálat (jelen esetben a Magyar Távirati Iroda) miként közvetíti fényképfelvételeken a mai folklórizmus-jelenségeket. Végül *Lammel Annamária* alsózsolcai (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) kutatásainak eredményeiből a jelenlegi falusi interperszonális kapcsolatok rítusairól ír. A község cigány és nem cigány csoportjainak jellegzetes megnyilvánulásait írja le és elemzi (pl. találkozás, ismerkedés, verekedés, kocsmázás, köszönés).

K. L.

Folklór tanulmányok.

Szerkesztette: Hoppál Mihály. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1981. 200 l. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 9.)

A tanulmánykötetben négy szerző munkáját olvashatjuk. Hoppál Mihály szerkesztői bevezetőjében nem csupán jellemzi a tanulmányokat, de az egyikhez részletesebben is hozzászól saját kutatásai alapján. Ez a különös érdeklődést kiváltó munka a kötet élén *Bernáth Béla: A magyar népköltés szerelmi szimbolikája*. A szerző ugyanis hatalmas anyag alapján a népdalok természeti kezdőképei, érthetetlennek tűnő hasonlatai mögötti jelentést vizsgálja, s bennük a szerelem és a szexuális élet kifejezésének ezoterikus módját látja. Megállapítja, hogy a szerelmi képanyelv nem specifikus magyar sajátosság, s ezt a cikkében felhozott idegen nyelvű példákkal is igazolja. Úgy véli, hogy strukturális tekintetben népdalaink összefüggést mutatnak a keleti rokonnépek és más urali és altáji népek költészetével.

Fejős Zoltán tanulmánya: *Mitikus lények Karancskeszi hiedelemrendszerében* egy nagyobb munka rövidített változata. Dolgozatában számos terminológiai, elméleti problémát is felvet. Gyűjtött anyaga alapján részletesen elemzi a mitikus lényekre, s ezen belül is az emberfeletti természetfeletti lényekre, valamint az alakhoz nem, vagy csak ritkán kötődő cselekményekre és elhárításukra vonatkozó adatokat. A hiedelem-tartalom és a nyelvi forma összefüggéseit vette vizsgálóra a hiedelemrendszer paradigmatikai és szintagmatikus tengelyének az elemzésével.

A kötet harmadik, *Adalékok a magyarországi gergelyjárás történetéhez* című tanulmányában *Földesi Béla* 10 éves kutatómunkájáról ad számot. A szokás keletkezés-történetét nyomozza a néprajz, iskola- és egyháztörténet segítségével. E tanulmányában a gergelyjárás szokásának rövid jellemzése után a Festum Gregorianumhoz kapcsolódó ünnepekről ír, majd nemzetközi kitekintésében a belga, lengyel, szlovén, cseh, szlovák gergelyjárás történeti anyagáról számol be. Vizsgálja a tanítók szerepét a szokás fenntartásában, majd felvázolja a magyarországi gergelyjárás fejlődéstörténeti időrendjét. A kéziratos köszöntők összehasonlító vizsgálatával zárja a dolgozatot. Végezetül időrendben közli a kéziratban és nyomtatásban megjelent Gergely-napi köszöntőket.

A kötet zárótanulmánya *Niedermüller Péteré, A szokáskutatás szemiotikai aspektusai* címet viseli. A szerző célja, hogy a néprajzi szokáskutatásban kevésbé ismert módszerre hívja fel a figyelmet. Terminológiai problémákat vet fel és javaslatokat tesz

az elemzéshez szükséges fogalmakra. Így a szokásszövegeknek különböző osztályait különíti el, s ezeket megfelelő példákkal illusztrálva mutatja be. Vizsgálja ezen belül a poétikus és a nem poétikus szövegeket. A szokáseseményt a kommunikációs aktusok és helyzetek összetevőire bontva vizsgálja. Elemzi a szokásesemények szintaktikai és pragmatikai sajátosságait. Felvázolja a szintaktikai modell általános sémáját, a szokásperformancia folyamatának szinkron és diakron síkját is ábrákon szemlélteti. Szól még a közösség és a szokásrendszer, valamint a kultúra és a szokásrendszer viszonyának kérdéséről.

Mind a négy tanulmányhoz angol nyelvű rezümé csatlakozik.

Tátrai Zsuzsanna

Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. I–II.

Szerkesztette: Frank Tibor és Hoppál Mihály. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1980. 340, 301 l. (Membrán Könyvek, 5–6.)

A két kötetben található 45 tanulmány *A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapi tudatban* című munkaértekezleten hangzott el 1975 áprilisában. S bár a konferencia anyaga közel 5 év múltán jelent meg, mégis a hiedelmek magyarországi kutatásának legteljesebb antológiáját tartjuk a kezünkben. A két kötetben belül hét nagyobb egységben rendezték el a szerkesztők az igen terjedelmes anyagot. Az első nagyobb tömb *A hiedelemrendszerek természetrajza* címszó alatt elsősorban az általánosabb jellegű, illetve filozófiai, rendszerelméleti ihletésű előadásokat tartalmazza. A kötet legheterogénebb, tematikailag legkevésbé tisztázott fejezete a második, amely a *Hiedelemstruktúrák a mindennapi tudatban* címet viseli. Az ide sorolt előadások egyrészt a vallási mező, másrészt pedig a társadalmi élet hiedelmeit, előítéleteit elemzik. A következő rész *Történelmi ismeretek és tévhitek* címmel a történelemmel kapcsolatos tévhiteket, mítoszokat, képzeteket tárgyalja, elsősorban konkrét vizsgálatok alapján. Ezután *A néphagyomány mint hiedelemtároló rendszer* címen a problematika hagyományos néprajzi-folklorisztikai megközelítését illusztráló előadásokat olvashatunk. Az ötödik rész *Hiedelemszerveződés és személyiség*, azaz a hiedelmek rendkívül lényeges pszichikai, pszichológiai vonatkozásait tekinti át. A hiedelmek megjelenésének, konkrét megnyilvánulásának legfontosabb eszköze az emberi nyelv. *Nyelv és hiedelem* című fejezet a hiedelmek és a verbális megnyilatkozások közötti törvényszerű összefüggéseket írja le. Végül az utolsó egység *Az esztétikai tudat változatai* cím alatt a mindennapi tudat esztétikai szférájában megnyilvánuló hiedelmeket veszi sorra, és elemzi. Az összeállítást igen részletes és a problémakör egészére kiterjedő bibliográfia zárja.

Niedermüller Péter

Hortobágytól Sárrétig művelődési mozgalom füzetei.

Válogatás az 1980-ban beérkezett pályamunkákból. Szerkesztette és lektorálta Varga Gyula. Kiadja a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei Bizottsága. Debrecen, 1981. 228 l. + 3 tábla.

A Hajdú-Bihar megyei Hazafias Népfront másodszer hirdetett honismereti pályázatot az 1979/80-as években. A beérkezett legsikeresebb pályaművekből nyolcat tartalmaz a sokszorosított eljárással készült könyvecske. Öt dolgozat népi gyógyászattal és a hozzá fűződő hiedelmekkel foglalkozik (Bedő, Zsáka, Tiszagyulaháza, Fülöp, Álmosd községekből). Két pályamunka a dohánytermesztést (Fülöp, Újiráz), egy pedig a kender termelését és feldolgozását mutatja be (Fülöp). A dolgozatok szerzői a honismereti mozgalom tagjai, helyi gyűjtők.

K. L.

Kétszáz néprajzi előadás vázlata.

Irodalom és filmjegyzék. Írta és összeállította Balassa Iván, Regdonné Bagi Mária közreműködésével. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmányának kiadványa. Budapest, 1981. 232 l.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadványai többnyire egyetlen nagyobb témát fölölelő füzetek. Ez a szokásosnál nagyobb terjedelmű kötet, mint címe jelzi, kétszáz hosszabb-rövidebb (10–80 sornyi szövegű) előadásvázlatot tartalmaz. Tematikája a következő: I. A magyar néprajztudomány elvi kérdései, története; II. A magyar népi műveltség rétegei, interetnikus kapcsolatai; III. A magyarság néprajzi csoportjai; IV. A magyar néprajzi csoportok a határokon kívül; V. Nemzetiségek és népcsoportok Magyarországon; VI. Anyagi műveltség; VII. Szociális, társadalmi kultúra; VIII. Szellemi műveltség; IX. Népi műveltség mai kultúránkban; X. A világ népei; XI. A néprajztudomány műhelyeiből.

Az egyes vázlatok néhány soros tartalmi részből, s a vonatkozó leglényegesebb művek bibliográfiájából állnak. A kötet bevezető részében található rövid fejezetek a néprajzi ismeretterjesztés céljait, feladatait, legfontosabb módszertani tudnivalóit tartalmazzák. A zárórészben a szemléltetés módszertanáról olvashatunk. Ugyanitt található a kölcsönözhető néprajzi ismeretterjesztő filmek listája és a kölcsönzés feltételeinek felsorolása is. A változatos tematikában szakmutató igazítja el az érdeklődőt.

K. L.

Kiss Lajos: A szegény emberek élete.

A bevezetőt írta Ortutay Gyula. I. k. A szegény ember élete, 376 l.; II. k. A szegény asszony élete, 465 l.; 3. kiadás, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981. (A magyar néprajz klasszikusai)

Kiss Lajos művét, melyre valóban ráillik a néprajztudományon belül a klasszikus jelző, először 1939-ben és 1943-ban adták ki, majd 1955-ben némileg rövidítve és összevonva látott napvilágot a két kötet. A mostani szép kiállítású harmadik kiadás sajnos ismét a megkurtított változatot tartalmazva került az olvasókhoz – a különben kaphatatlan könyvritkaságokból álló Kiss Lajos-i életműből. Kiss Lajos azok közé a szerzők közé tartozik, akik nagyon erősen kötődtek szülőföldjükhöz. Számára Hódmezővásárhely volt mindvégig a néprajzi kutatás legfontosabb terepe. Épp ez a műve mutat be legtöbbször az alföldi nagy parasztváros néprajzából. Címében a szegény emberek életét ígéri, valójában jóval többet ad annál, a mezővárosi társadalom színes rajzát a múlt század végéről, a jelen század elejéről. A szociográfia legjobb eredményeinek, a szépirodalom eszközeinek és a néprajzi hitelességnek hármásából alakult ez a „műfaj”, mely négy évtized után is friss és tanulságos olvasmány.

K. L.

Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 469 l.

A neves kolozsvári szerzőgárda immár negyedik közös tanulmánykötettel lepi meg a szaktudományt és a népművészet iránt érdeklődők széles táborát. A *kászoni, szilágysági* majd *Kis-Küküllő-vidéki* monográfiák után talán a legkevésbé ismert néprajzi csoport, a moldvai csángó magyarok kultúrájának néhány fontos területét tárják az olvasó elé. *Kós Károly* bevezető tanulmányában a kutatómunka ismertetésén túl felvázolja a csángók táji elhelyezkedését, műveltségük legfontosabb megkülönböztető jegyeit. Amint írja „kutatómunkánk során mindjobban megismerkedhettünk a csángóság egész korábbi sorsát és életét tükröző sajátos tárgyi világával, ennek esztétikai értékével, amelyet elsősorban hagyományos népművészetünk táji dialektusai közt egyedülálló egyszerűsége és nyíltsága jellemez. Nincsenek e népművészetnek a valóságot, az eredeti értelmet eltakaró sallangjai.”

A korábbi kötetekhez hasonlóan a népi építkezés, lakáskultúra, fazekasság, a textília és öltözködés alkotja a könyv egyes fejezeteit. A szerzők minden témakörnél törekednek mindazokat a változásokat, kulturális komponenseket is megragadni, amelyek a moldvai megtelepedés után a csángó népművészet formálódását, önálló etnikus jegyeit alakították. Így nemcsak a számos archaikumot őrző hagyományos műveltségi elemek, hanem a jelenvaló változások, a mindennapi gyakorlat is helyet kapott az anyagbemutatásban. Ettől válik élően teljessé a gyűjteményes kötet nagy gonddal közreadott rendkívül gazdag ismeretanyaga.

Az építkezés kapcsán Kós Károly képet nyújt a hagyományos településformát jellemző kettős udvarokról, amelyek a félszilaj állattartás emlékét őrzik elrendezésükben. A kuszahalmazfalvak terminológiával illetett települések vérségi alapon keletkeztek, amelyek egymástól közelebb-távolabb eső rendezetlen épületcsoportokból állnak. Ez a nemzeti telekcsoportos-zsákutcás településrendszer sok helyütt ma is eleven fejlődő formát mutat. Külön is említést érdemelnek azok a részletes telekrajzok, amelyek a leszármazottak közötti megosztások tanulságos példáit nyújtják. A csángókra

jellemző sövényépítkezés magas színvonalát a kerítések, udvarbeli gazdasági épületek mindmáig hirdetik, noha az utóbbi két-három nemzedék folyamán az építőanyag és építéstechnika számottevő változáson ment keresztül. A meghatározó jelentőségű fa-építkezés eszközkészletét, az épületszerkezeteket, a lakóházak alaprajzi beosztását e változások oldaláról is bemutatja a szerző.

A lakásbelső, a lakóház berendezésének hagyományos, tájanként és időben változó formáit *Kós Károly* alapos leírása mellett nagyszámú szemléletes rajza jeleníti meg. A lakásbelső legfontosabb elemét képviselő füstfogós kemence idővel főzőlapos takaréktűzhellyel bővült, megformálódásának hihetetlenül gazdag változatait eredményezve. (Erről több mint 70 objektum rajza is tanúskodik.) A tanulmány nagy figyelmet szentel a bútorok (pad, láda, szék, asztal, ágy) formai alakulásának és elhelyezésének, valamint számbaveszi a falibútorok: polcok, ruhatartó rudak, edénytárolók változatait.

Mivel a csángók napjainkig szélteben szabad tűzhelyen főztek, háztartásukban a cserépedények dominálnak. Ez a hagyomány tartotta életben a helybelieken túl a közeli csiki és háromszéki fazekasközpontokat is. Így tehát *Kós Károly* még élő valóságában rögzíthette a moldvai magyar fazekasok tevékenységét, aminek túlsúlyát a mázatlan fekete edények előállítására jelentette. A fazekasság bemutatásához a legszámottevőbb kézműves gócpontot, Gorzafalvát választotta, ahol ma is 360 fazekas működik még. A szerző részletes leírást nyújt a munkatechnikákról, felsorakoztatja a készítmények változatait és foglalkozik az értékesítés, árusítás útvonalával.

Szentimrei Judit terjedelmes tanulmányában a szőttesek, varrások és hímzések beható ismertetését nyújtja, mégpedig a nyersanyag megszerzésétől az elkészült használati tárgyig, népművészeti termékig követve a sokágú munkafolyamatokat, emberi fáradozást, egyben népművészeti alkotást. A nyersanyag miatt külön tárgyalja a kender és a gyapjú feldolgozásának technikáját. A szövés módok, szín- és izlésvilág változásával összefüggésben mutatja be a szőttesek, hímzések alakulását, fejlődését, valamint a csángók életében, szokásaiban betöltött szerepét. A szerző rámutat, hogy „a csángó asszonyok szőttese és hímzései még tükrözik azt az időt, amikor elsőrendű szerepük nem a díszítés volt, hanem a funkció”. A használat, forma, elkészítési technika, díszítésmód, színkultúra szerint számbavett rendkívül sokféle szöttes ennek az ősi foglalkozásnak magas színvonaláról bizonykodik.

Az öltözet, a viseleti darabok hagyományos és változó formáit – az előző tanulmány anyagára támaszkodva – *Nagy Jenő* tárja eléünk. Utal a házi előállítás meghatározó jelentőségére, amely sok archaikumot őrzött meg a ruhadarabok jellegében, szabásmódjában és az öltözködési kultúrában. A női és férfi viselet egyes darabjainak részletes leírása a történeti változások mellett a hagyomány és újítás, a népi kölcsönhatás szempontjait is érvényesíti. Amint a szerző vizsgálatának eredményét összefoglalja, „a csángóság sajátos népművészetet, öltözködési stílust alakított ki magának, mely a régi-nek és az újnak sajátos hasonításából, összeötvözéséből keletkezett”.

Annak ellenére, hogy a tanulmánykötet tematikailag csak egy szeletét tekinti át a moldvai csángó magyarok népi kultúrájának, az olvasó mégis sokoldalú, beható ismeretet szerezhet e távoli népcsoportunkról. Ebben pedig a szerzők magas színvonalú

munkáján túl a rendkívül gazdag képi anyag: a 700-at meghaladó rajz és fényképmelléklet, valamint a szómutató szerepét betöltő részletes szójegyzék is szerepet játszik.

Selmezi Kovács Attila

Krupa András: Újkigyósi mondák és igaz történetek.

Kiadja a Békés megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya, Békéscsaba, 1981. 307 l.

Krupa András, a Békés megyei népelet tapasztalt kutatója egy ismeretterjesztő előadás utáni beszélgetésen figyelt fel arra, hogy az újkigyósiak milyen sok hiedelem-történetet, igaz történetet tudnak. Több éves munkájának eredménye ez a kötet, amely 252 szöveget tartalmaz. A szövegekből 12 történeti jellegű monda, 183 hiedelemmonda és 57 igaz történet. A falunak a hódoltság utáni újratelepülés óta közel kétszáz éves története van, s ez az idő, úgy látszik, kevés volt ahhoz, hogy a történeti események mondákká szerveződjenek. Nyilván a viszonylag fiatal történelem a magyarázata annak, hogy az újkigyósi folklórból hiányzanak az ország nagy részén kedvelt történetek a híres emberekről, helységekről, várakról, eseményekről. A kötet nagyobb részét a hiedelemmondák alkotják. Természetfeletti erővel rendelkező emberekről, különböző rontásokról, varázslásokról szólnak, vagy a jelesnapok szokásokkal kapcsolatosak. Viszonylag nagy az igaz történetek száma is, ami jelzi, hogy a mai folklórban egyre nagyobb szerepet kap a megtörtént eseményeknek élményszerű feldolgozása: az anekdoták, viccek, tréfák előtérbe kerülése jelzi, hogy a folklór szerepe egyre inkább a szórakoztatás felé tolódik el.

Újkigyóson a hagyományos, klasszikus epikus műfajok közül hiányzik a mese. Hiányzanak már azok az együtt töltött hosszabb idők, akár a közös munka, akár a közös estézések, amikor alkalom nyílt a hosszabb időt igénybevevő terjedelmes mesék elmondására. Így kerültek előtérbe a rövidebb történetek, mondák, amelyek lazább szerkezetűek, előadásmódjuk nem annyira kötött.

Krupa András bevezető tanulmánya és gyűjtése a folklór mai állapotáról alkotott reális képünk megrajzolásában segít. S bár minden mozzanata természetesen nem általánosítható az egész magyar nyelvterületre, mégis jó tájékoztató a népi epika mai életéről. A kötet jegyzeteit Bihari Anna állította össze. Végül archív és a közelmúltban készült fényképek kaptak helyet a könyvben.

Szemerkenyi Ágnes

Kultúra és szemiotika.

Tanulmánygyűjtemény. Szerkesztette: Gráfik Imre és Voigt Vilmos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 476 l. (Muszeion könyvtár 4.)

A magyar szemiotikai kutatás lendületes fejlődésének legújabb bizonyága ez a közel 500 oldalas kötet, amely ugyan 1981-ben jelent meg, de a hetvenes évek első felének kutatási irányait, eredményeit tükrözi.

A könyv – néhány praktikus tudnivalót tartalmazó szerkesztői bevezetőt követően – négy nagyobb részre tagolódik. A *Tanulmányok* címszó alatt tizenhárom nagyobb lélegzetű, elmélyültebb, elméleti igényű – részben külföldi, részben hazai szerzőtől származó – írást találunk. Elemzésre kerülnek a jeltudomány, a szimbolizmus legfontosabb általános problémái, az emberi nyelvnek, a nyelv szerkezetének és rendszerének jelelméleti vonatkozásai, az irodalomtudománynak, a poétikának a szemiotikai kapcsolatai, valamint a kultúrának azok a különböző területei (zene, képzőművészet, film, társadalmi ünnepek stb.), ahol különösen jól megragadható a jelek és rendszerek szerepe, funkciója. A kötet második részében, *Kutatási beszámolók* címen, az 1974-es tihanyi szemiotikai konferencián elhangzott előadások szövegét olvashatjuk. A sokirányú érdeklődés, tájékozódás itt már-már az áttekinthetlenségig fokozódik. Az előadások, a beszámolók a különböző diszciplínák konkrét problémáit, adatait igyekeznek a szemiotikai megközelítés segítségével áttekinteni, megoldani. A társadalomtudományoknak szinte valamennyi területe megtalálható itt. Szó van a nyelvészet, a pszichológia és a pszicholingvisztika, a poétika, a film- és a képzőművészet, a zene, az építészet, az antropológia és a néprajz szemiotikai eszközökkel megragadható jelenségeiről. A néhány oldalas előadások persze inkább csak felvetik, mintsem megoldják a problémákat, kétségtelen azonban, hogy elhangzásuk idején (1974!) hasznos továbbvivő funkciókat töltöttek be. A kötet harmadik részében négy összefoglaló jellegű beszámoló kapott helyet a tihanyi szemiotikai konferencia egyes szekciói (nyelvelméleti-filozófiai, irodalomszemiotikai, a vizuális kultúrával foglalkozó és etnoszemiotikai) által végzett munkáról. Az összefoglalások szerzői elsősorban arra törekedtek, hogy korrekten, pontosan ragadják meg a megbeszélések során, a vitában elhangzottakat, érzékletes módon ütköztessék a különböző nézőpontokat. Ezt a feladatot sikeresen végezték el, s nem az ő hibájuk, hogy ma már jobbára csak tudománytörténeti jelentősége van az ott elhangzottaknak. A kötet végén egy viszonylag bő – de semmiféle szempontból sem teljes – bibliográfia található a magyar szemiotikai kutatásokról.

Befejezésül újra csak azt kell hangsúlyozni, hogy ez a rendkívül sokrétű, sokirányú érdeklődést mutató kötet lényegében a hetvenes évek első felében született. Éppen ezért bizonyos, ma már több mindent bizonyára a szerzők is másképpen fogalmaznának meg. Így is jelentős munkáról van szó, amely pontosan rögzíti és tükrözi a magyar szemiotikai kutatások első szakaszának eredményeit.

Niedermüller Péter

Magyar hiedelemmonda katalógus.

(A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends.) Összeállította: Bihari Anna. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1980. 328 l. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6.)

A kötet előszavát Dömötör Tekla írta, mely a kutatás előzményeit ismerteti. Bihari Anna bevezetője a katalógus felépítéséről és használatáról tájékoztat. Ezután következik a katalógus magyar és angol nyelven, majd a magyar nyelvű szöveggyűjtemény, végezetül bibliográfiával és a kéziratok anyagok jegyzékével zárul a munka.

A katalógus az 1963-ban Budapesten tartott nemzetközi szakkonferencia alap-

ján kialakított csoportelrendezésen alapul, a magyar anyag sajátosságainak figyelembevételével. Két témacsoport, melyet Körner Tamás már korábban kidolgozott Halál és halottak, valamint a Tündér nem szerepel ebben az összeállításban. A következő fő csoportok adják a katalógus vázát: A. Sors, Végzet, Előjelek; B. Halál és halottak; C. Kísértet; D. Szellemek vonulása; E. Túlvilágjárás; F. Természeti démonok; G. Váltott gyermek; H. Elvarázsolt lények-Átváltozás; J. Ördög; K. Betegségdémonok; L. Természetfeletti (mágikus) javakkal és erővel rendelkező emberek (1. Boszorkány, 2. Tudós pásztor, tudós gulyás, 3. Tudós kocsis, 4. Gyógyító ember, 5. Néző, 6. Halottlátó, 7. Tudós bába, 8. Táltos, 9. Garabonciás, 10. Egyéb tudományos emberek); M. Miti-kus állatok és növények; N. Kincs; O. Természetfeletti lények (1. Lidérc, 2. Tüzes ember, 3. Bolygó mérnök, 4. Kisasszony, 5. Bányaszellem, Bányatorpe, 6. Szépasszony, 7. Tündér, 8. Egyéb természetfeletti lények és erők); P. Mágikus tárgyak; R. Tabu.

A fenti főbb csoportokon belül a feldolgozott anyag adja ki a további csoportosítási lehetőségeket. Példaként az egyik leggazdagabb témakör az L. jelzésű fő csoporton belül L/1. jelzéssel a boszorkány. A következő főbb, 11 római számmal jelölt tartalmi egységet különítette el: I. A boszorkány tudományszerzése; II. A boszorkány halála; III. A boszorkány alakváltozása; IV. Emberek elleni tettei; V. Állatok megrontása, hasznuk elvétele; VI. Egyéb tettei; VII. Boszorkányok rontásának meggyógyítása, leleplezése; VIII. A boszorkány felismerése Lucaszékkel és egyéb módon; IX. Megpatkolt boszorkány; X. Boszorkánymulatság; XI. Boszorkányok vetélkedése. E tartalmi egységeken belül arab számmal jelölte a különböző típusokat, sőt esetenként altípusokat. Így pl. I. A boszorkány tudományszerzése címszó alatt 7 arab számmal jelölt típust, sőt ezen belül arab szám és betűkombinációval altípusokat különített el. Pl. 1. tudományszerzés beavatással 1/A. éjfélkor, 1/B. esküvel, 1/C. boszorkánytalálkozáson, 1/D. orron át beengedett darázzsal, 1/E. karácsonyi lucaszéken, 1/F. saját gyermekét, 1/H. különféle próbákkal.

A feldolgozás egységesen úgy történt, hogy az egyes típusok leírását a szövegváltozatok felsorolása követi az alábbi meghatározott rendben: az Ethnographiában, a Néprajzi Értesítőben, önálló kötetekben megjelent mondaszövegek végül kéziratos gyűjtések.

A katalógus az ELTE Folklór Tanszék szöveggyűjteménye, 8000 szövegváltozat alapján készült. Mint Dömötör Tekla írja bevezetőjében: „Amit az olvasó kézhez kap, az tehát nem a magyar hiedelemmondák teljes katalógusa, hanem egyetlen tanszék szöveggyűjteményének katalógusa. Azonban ebből is igen sok tanulság adódik a magyar hiedelemmondák fő jellegzetességeire vonatkozólag, sőt lehetséges ennek alapján tematikus, helyi statisztikai következtetéseket is levonni.”

Tátrai Zsuzsanna

Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet Né–Szé.

Főszerkesztő Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 671 l.

A Magyar Néprajzi Lexikon új kötete ugyanolyan gondos, körültekintő szerkesztői, írói munkával készült, mint a korábbiak. Az Ortutay Gyula főszerkesztő elgondo-

lásai szerint útjára bocsátott sorozat célja az volt, hogy a maga lexikoni, enciklopédikus nyelvén a magyar néprajztudomány kutatásai alapján a teljes magyar néprajzot bemutassa. Ortutay halálával sem a Lexikon céljában, sem a szerkesztés elveiben nem történt változás, korábbi munkatársai továbbvitték elképzeléseit, amit az is megkönnyített, hogy már az első kötet megjelenésekor a teljes anyag szinte kiadásra készen állt. Egy lexikon-kötet tartalmi ismertetése természetesen lehetetlen, azonban a sok közül kiragadnánk, kiemelünk néhány közérdeklődésre leginkább számot tartó szócikket. A negyedik kötet folytatja a néprajzi szempontból fontos földrajzi egységek ismertetését, mint pl. az Ormánságét, az Őrségét, a Palócföldét, a Sárközét, Szeged népéét. Eligazít egy nagyon lényeges és sok vitára okot adott fogalom, a *néprajzi csoport* helyes értelmezésében. Ezt egy népen belüli alegységnek fogja fel, amelyet vagy sajátos történeti hagyománya, kultúrája, életmódja, társadalmi szervezete, vagy nyelve különít el a környezetétől. Szépen illusztrált példákkal mutatja be a kötet a népzene fogalmát és történetét. A népzene kutatás hazánkban 1865-ben indult meg, 1894-ben Vikár Béla már fonográfval végzett gyűjtéseket. Igazi kiteljesedését Bartók Béla és Kodály Zoltán munkássága mutatja. Megjegyzésre érdemes, hogy az összehasonlító zenetudomány módszerét a magyar Herzog György vitte át Amerikába.

Felelevenít a kötet néhány feledésbe ment népszokást, mint a pünkösdi lovaglást, a királynéjárást, a regölést, vagy a Szent György-napi kilövést, melynek során néhány Garam-menti községben kikiabálták a lányok és az asszonyok bűneit. Szép példákat hoz a „napsugár díszes” házoromzatok közül, vagy a pingálás kialakulásáról és elterjedéséről. Jól megválogatott képekkel mutat be gazdasági termelő folyamatokat, mint pl. a szénégetést, a faszénkészítő mesterséget. Ebben a kötetben olyan jeles néprajzi kutatókról és működésükről kapunk tájékoztatást, mint Ortutay Gyula, Papp László, Péczely Attila, Szendrey Ákos. Megismerhetjük a néprajztudomány intézményeit, köztük pl. a Néprajzi Múzeumot, vagy a gyűjtés szervezeteit, pl. az önkéntes gyűjtők hálózatát, tevékenységét, eredményeit.

A Lexikonban elvi jellegű szócikkek is találhatók, mint pl. a népszokás fogalmának meghatározása, amely kifejezést 1867-ben használta először Részó Ensel Sándor; vagy pl. a *struktúra* kifejezésnek már a köznyelvbe behatolt fogalmáról is olvashatunk.

Még a kötet képanyagára szeretnénk felhívni a figyelmet, mely az előzőkhöz hasonlóan színes és fekete-fehér fényképekből, rajzokból, térképekből, kottákból, táncírásokból áll.

Tárkány Szücs Ernő

A magyar nép tudósa.

Györffy István emlékülés, Karcag, 1974. december 10. Szerkesztette: Bellon Tibor. Karcag, 1980. 112 l. (Nagykunsági Füzetek 3.)

A Györffy István halálának 35., születésének 90. évfordulóját köszöntő emlékülés anyagát tartalmazó füzetben változatos tárgyú szövegek olvashatók: emléktáblavató beszéd (*Gunda Béla*), elnöki megnyitó (*Balassa Iván*), személyes hangvételi visszaemlékezés (*Vargha László, Györffy Lajos, Gunda Béla, Kardos László*), és a tudós

tevékenységét, eredményeit értékelő tanulmányok. Vargha László Györffy szülőházát – részben épp a hírneves szülött kutatásaira támaszkodva – a nagykunsági lakóház múlt századi tipikus példajaként mutatja be. Balassa Iván azokról szól, akiket Györffy István agitáló-rábeszélő tevékenysége hozott a magyar néprajz munkásainak sorába (Csikós Tóth András, Nyárády Mihály és mások). *Szabó László* Györffy tudósi elkötelezettségének alapvonásait, a táj, a nép és a történelem szeretetét emeli ki. *Bellon Tibor* a Nagykunság lakosságának történeti tudatát vázolja föl, mely sokban hozzájárult a fiatal Györffy pályaválasztásához. Három előadás Györffy István három nagyfontosságú kutatási területén elért eredményeit összegzi. *Füzes Endre* a földművelés, *Paládi-Kovács Attila* az állattartás etnográfusát mutatja be. *Szilágyi Miklós* a településnéprajzi vizsgálatokról szólva nem annyira kutatástörténeti összegzést nyújt, hanem Györffy eredményeiből és kérdésfeltevéseiből adódó további lehetőségeket és szempontokat vesz számba. Az emlékülésre eredetileg *Ilyés Gyulát* is meghívták, aki azonban betegségére hivatkozva kimentette magát, ahhoz viszont hozzájárult, hogy a kötetben üdvözlő levelének hasonmását, valamint Györffyről szóló, az emlékülésnek címet kölcsönző írását (*A magyar nép tudósa*, 1939) közöljék. A kiadvány függelékében Györffy István életét, működését, valamint az emlékülés lefolyását illusztráló fényképek és képek láthatók.

Kósa László

Magyarországi madárijesztők.

Szerkesztette: Kovács Ákos. Hatvan, 1981. 122 l. (Hatvany Lajos Múzeum füzetei, 10.)

A Hatvany Lajos Múzeum munkatársai sorozatban készítettek, a szakembereket is mehökkentő, a különböző kulturális-művészeti jelenségek határterületeit vallató, bemutató kiállításokat. 1981-ben a madárijesztőknek szenteltek egy „tárlatot”, hozzá kapcsolódóan egy kis katalógust is megjelentettek. A katalógus, mely anyagában és szemléletében szorosan összefügg a kiállítással, jellegéből következően mégis több irányból is közelít a témához. *Hofer Tamás* bevezetőjében egyrészt az egész kiskötet summáját nyújtja, másrészt meghúzza azokat a határokat, amelyeken belül az ilyen perifériálisnak nevezhető kulturális jelenségek elemzése elképzelhető. A tanulmányok két nagy csoportba sorolhatók. Egy részük művészeti-esztétikai jelenségként tárgyalja a madárijesztőket és a „parazti kultúra expresszív megnyilvánulásainak”, „etnoart”-nak tartja ezeket a tárgyakat (*Németh Lajos*, *Szemadám György* és részben *Hoppál Mihály*). Az írások másik csoportja elsősorban kulturális tartalmakat hordozó objektumokat lát a madárijesztőkben. Ezeknek a dolgozatoknak egy jelentős része a madárijesztőket a gonosz távoltartásának különböző módjaival hozza kapcsolatba. Erre az összefüggésre utalnak a néprajzi-folklorisztikai adatok mellett a nyelvészeti bizonyítékok is (*Bökönyi Sándor*, *K. Palló Margit*, *Kovács Ákos* tanulmányai). Persze, amint az *Sterbetz István* írásából is kiderül, a madárijesztők felállításának nagyon is racionális okát és alapját jelentette a kártevő madaraink nagy száma, szaporasága. A racionális és irracionális mozzanatok összefonódottságát jól példázza *Kriston Vizi József* összehasonlító tanulmánya, amely a madárijesztőkkel kapcsolatos néprajzi-folklorisztikai meg-

figyeléseket összegzi. A tudományos igényű tanulmányok mellett a kötetben *Nagy László*, *Krúdy Gyula*, *Tandori Dezső*, *Hervay Gizella* e témához kapcsolódó verseit, szövegeit is megtaláljuk. A könyvecske végén pedig *Neal Avon*nak és *Jean-Paul Savignac*nak a párizsi madárijesztő-kiállítás katalógusában megjelent kultúrtörténeti dolgozatait olvashatjuk. A kis kötet értékét, hasznosságát nagyban emelik a fekete-fehér és színes fényképek.

Niedermüller Péter

Martin György–Takács András: Mátyusföldi népi táncok.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1981. 217 l.

A történeti-népi tájzsemlélet szerint a Kisduna és a Vág által közrezárt területet nevezzük *Mátyusföld*nek, a néprajzi irodalom azonban gyakran kiterjeszti ezt a fogalmat a Komárom-Esztergom vonaltól északra eső síkságra és dombvidékre is. Az a három község – Tardoskedd, Kéménd és Martos – melynek táncanyagát szöveges formában és táncjelírással közreadják a szerzők, szintén ezen a tájon fekszik.

Takács András előszavában ismerteti a szlovákiai magyar tánc kutatásban jelentős gyűjtés körülményeit, a közölt táncokkal kapcsolatos gyakorlati tudnivalókat és rövid összefoglalást ad a három község történetéről, valamint etnikai arculatáról.

A mai Délnyugat-Szlovákiában levő Mátyusföld tánckészletét tekintve a magyar néptánc kincs nyugati dialektusához tartozik. E területen is megtalálhatók a vonuló-kapuzó leányjátékok, a leánykörtáncok, az eszközös és eszköz nélküli pásztortáncok, a verbunk és a csárdás, valamint a múlt század közepétől meghonosodott polgári társastáncok. Martin György rövid elméleti bevezetőjében jellemzi a felsorolt tánc típusok helyi változatait, utal a magyar nyelvterület hasonló tánc típusaival való rokonságukra és néhány mondatban említést tesz a szomszédos szlovák tánc hagyománnyal való kölcsönhatásra.

Mátyusföldön és a szomszédos keleti vidékeken a körtáncok több típusban és formában jelennek meg. A tardoskeddi szinalázás például, amelyben a gyermekjátékok füzérébe régies táncdalok, úgynevezett dudánóták is ékelődnek, átmenetet képez a tiszta énekes körtáncok és az énekes körtáncok között. Ebben a faluban a nagyböjti tánc tilalom idején a fiatalok esténként a szinalázással szórakoztak. Az egyszerű, énekes, párválasztó játékokban a legények is részt vettek. Az egyszerű játékformák használata a felnőtt ifjúság körében ritka a magyar nyelvterület más részein, csupán a régies táncéletű Dél-Dunántúlon fordult elő. A martosai karikázó fejlettebb, három részes, tiszta leánykörtánc, bár még gyermekjátékszerű elemek is helyet kapnak benne. Kísérődallamai új stílusú, csárdásszerű népdalok és népies műdalok. Figyelemre méltó, hogy az ugrós kísérője egy taktusváltó 3/4-2/4-es (mazurka ritmusú) dallam, melyhez a tánc sajátosan illeszkedik. A Garam menti Kéménden a szó szoros értelmében vett karikázó helyett az úgynevezett „körscárdás” tűnik föl.

A mátyusföldi páasztortáncok különböző típusai a kéméndi kanásztánc, a kéméndi seprútánc és a tardoskeddi vaskatánc (váska=vízfordó rúd). A kéméndi kanász-

tánc és a tardoskeddi váskatánc egyik kísérő dallama megegyezik a Palócföld jellegzetes kanásznótájával, amely egyben a szlovák odzemok dallama is.

E vidék verbunkjai a régies, kötetlen szerkezetű verbunkok közé tartoznak, melyeket sajátos helyi elnevezéssel, „sallai verbunk” néven ismernek.

A mátyusföldi csárdásokat sajátos kettősség jellemzi: az újabb, szegényebb lassúval szemben a friss rész régiesebb és gazdagabb. A lenthangsúlyos friss jellemző motívumait (bukós-mártogatós-lippentős), a nő emelve ugratását és a csalogató párelengedést éppen e vidék csárdásai őrzik legszebb formában.

Mátyusföld újabb nyugat-európai eredetű táncait e kötetben a martosi menyaszonyfektető gyertyástánc, a tardoskeddi tapsikoló és a birkástánc képviseli. A táncok filmről való lejegyzését *Lányi Ágoston* végezte. A táncírások mellett a képmellékletben 45 fényképet találunk.

Felföldi László

A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai (1980. szeptember 30–október 2.).

Szerkesztette Eperjessy Ernő–Krupa András. Kiadja a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, Budapest–Békéscsaba, 1981. 754 l.

A teljes terjedelmükben megjelentetett előadások szövegének szerkesztése követi a konferencia rendjét. Elsőként a megnyitó ünnepség beszédei kerülnek sorra, melyet az egyes szekcióülések előadásainak sora követ. Az előadások száma hozzávetőlegesen egyforma arányban oszlott meg a három szekció között, ami lehetőséget nyújtott arra, hogy anyaguk külön kötetekbe kerüljön. A nagyszámú előadásból elsősorban a magyar vonatkozásúakra tér ki az ismertetés.

A szekcióüléseknek megfelelő első nagy tematikai egység középpontjában a két-nyelvűség és az interetnikus kapcsolatok állnak. Európa különböző részéről származó példák a magyar nyelvterületen élő nemzetiségekéhez hasonló problémákat vetnek fel. A kétnyelvűség jelenségeit *Eperjessy Ernő* a népszokások, hiedelmek és a népzene; *Fatuska János* a színjátékszerű szokások, *Gerstner Károly* a nyelvi váltás, *Kálmánfi Béla* a népköltészet anyagán keresztül mutatja be egy-egy nemzetiségi csoport köréből. Az interetnikus kapcsolatok feltárásának módszertani, de tudománypolitikai jelentősége több előadót is foglalkoztatott. *Hajós Ferenc* a szlovéniai, *Milan Leščák* a csehszlovákiai magyar nemzetiségi kultúra kutatásának távlati terveiről, *Michal Markuš* a Kárpát-medencében élő nemzetiségek, *Paládi-Kovács Attila* a magyarországi nemzetiségek kutatásának feladatairól, *Voigt Vilmos* a nemzetiségi kultúra átalakulásának tendenciáiról nyújt képet. Az interetnikus kapcsolatok egyik fontos gyakorlati tartalmát, a nyelvtanulást szolgáló gyermekcsere szokásának kialakulásával, társadalmi kötődésével és kulturális jelentőségével *Kósa László* foglalkozik. Figyelmet érdemel az a gazdag néprajzi fogalomgyűjtemény, mellyel *Németh Zoltán* a nyelvi kölcsönzések, átvételek jelentőségét bizonyítja.

A nemzetiségi kultúra megőrzését, fejlesztését szolgáló néprajzi kutatásokról szóló beszámolókat alkotják a második témakört. Több előadás szerzője foglalkozik a

folklor kérdésével, mint a nemzetiségi kultúra, etnikus fejlődés fontos tényezőjével: *Faragó József* a romániai magyarok, *Tóth Ferenc* a jugoszláviai magyarok etnikus tudatának kapcsán. *Bárth János* egy bácskai magyar falu népének eredetét, *Penavin Olga* a szlavóniai nagycsaládszervezet hagyományőrző funkcióját elemzi. A múzeumi gyűjtemények és kiállítások szerepe nem lebecsülendő a nemzetiségi tudat őrzésének szempontjából, amint arra több előadás is rávilágított. De annak az intézményes kulturális tevékenységnek is hatékony szerepe van e téren, mint amelyet pl. a csehszlovákiai magyarság körében a Csemadok betölt, ahogyan arról *Méryné Tóth Margit* előadása tanúskodik. Több értekezés konkrét anyagon keresztül vizsgálja az egyes nemzetiségi kultúrák jellemzőit, így pl. *Dankó Imre* az árucseréről, *Lantosné Imre Mária* a népi kismesterségek, *Magdaléna Parikova* a földművelés terén.

A konferencia harmadik témaköre egy-egy nemzetiség néprajzi vizsgálatát foglalja magába. Az előadások legnagyobb része a magyarországi nemzetiségek népi kultúrájának valamely szűkebb elemére irányítja a figyelmet, a tárgyi műveltségtől a folklorizmus kérdésköréig.

Selmeczi Kovács Attila

A mohácsi malomgátba reng a nád.

50 népdal Schneider Lajos gyűjtéséből. Szerkesztette Várnai Ferenc. Közreadja Mohács város Tanácsa V. B. Művelődési Osztálya. Mohács, 1981. 122 l.

Schneider Lajos (1889–1960) tanító mintegy negyedszázadon keresztül másfélezer dallamot jegyzett le Délkelet-Baranyában. Gyűjtései országos kataszterekbe és gyűjteményekbe is bekerültek. Kodály Zoltánnal és más népzene kutatókkal tartott kapcsolatot, akik nagyra értékelték szakszerű munkáját. Az ízléses, környékbeli népművészeti motívumokkal illusztrált könyvecske a helyi hagyományok ápolásának szép példája. Az ötven dal tematikus csoportosításban található benne.

K. L.

Morvaj Judit: Asszonyok a nagycsaládban.

A mátraalji palóc asszonyok élete a múlt század második felében. Második, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 227 l.

Mátraalji falu, Bodony nagycsaládi szervezetben megrekedt életmódját tekinti át a szerző ebben a monográfiában. A falu parasztságának csak egy rétegét, a teljes jobbágyok nagycsaládban élő leszármazottait – közülük is elsősorban asszonyok régi életét tárta fel a szájhagyományban élő emlékek alapján. Lényegében 50-60 esztendő, a múlt század második fele az, amiről a könyv beszél. Ez az időszak országos méretekben a kisparaszti gazdálkodás kapitalizálódásának legjelentősebb félszázada. Bodony környékén elkésve indult meg ez az átalakulás. A nagybirtok szorítása, a falvak táji elzártsága és mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas földje, nem utolsó sorban pedig a nagy-

családi szervezet fenntartása erősen késleltette és akadályozta az országosan tapasztalható fejlődés hatásának érvényesülését. Elsősorban a gazdálkodás és a házbelső ismeretése, valamint a lakásban való élet állt a szerző érdeklődése középpontjában. A monográfia bodonyi gyűjtésen alapul, de tipizált, az élet és az emberi magatartás apró jelenségeiből, ellentmondásaiból, variánsaiból a legjellemzőbbeket ragadta ki, azt a környezetet, szokást, magatartást, amely az egész nagycsalád-rendszerre a XIX. századi Magyarországra is ráillik. Morvay Judit elsősorban az asszonyok nézőpontjából ítéli meg a letűnt életforma egyes jelenségeit, és az ő szemléletükön keresztül alkothat képet az olvasó az egykori életvitelről. Az 1956. évi nagy kritikai visszhangot kiváltott kötet bővített, második kiadását dokumentumértékű fényképek egészítik ki.

Kríza Ildikó

Műveltség és hagyomány.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének Évkönyve XX. Ethnographica et folkloristica carpathica Tom. 2. Szerkeszti: Ujváry Zoltán, munkatársak: Bartha Elek és Dám László. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1981. 301 l.

A debreceni tudományegyetem néprajzi tanszéke évkönyve új folyamának második kötetében is igyekszik megvalósítani jellegadóul választott célját. A közölt tanulmányok nagyobb része összefoglaló vagy rendszerező, és általában a Kárpát-medence, valamint a Kárpátok térsége keretét választja vizsgálódási terepéül. A jelen kötet tanulmányai, melyek egyúttal a 70. életévét betöltő *Gunda Bélát* köszöntik, német, angol és francia nyelven, magyar összefoglalóval láttak napvilágot. Tematikájukat tekintve főleg a néprajz számos területét az anyagi kultúrában és a folklórban egyaránt. A huszonöt tanulmány egy része kifejezetten északi szláv (szlovák, lengyel) néprajzzal foglalkozik. A szerzők túlnyomó többsége a kultúrák kapcsolódásának módját és lehetőségét kutatja, az interetnikus vizsgálatokat tartja szem előtt.

A tematikus-összegző írások sorában foglal helyet *Sehmezci Kovács Attila* tanulmánya a vályus kézimalomról, *Dám László* tanulmánya az alföldi földbe épített lakóépítményekről (*veremház, gödörlakás*), *Földesi Béla* dolgozata a Gergely-járásról. Hasonló igénnyel írt *Ujváry Zoltán* a halottvirrasztó időtöltő játékokról, *Barna Gábor* a halottlátókról, *Kunt Ernő* a magyar paraszti sírjelekről. *Szabadfalvi József* arra hívja föl a figyelmet, hogy a XVII. századi osztrák céhes hatás előtt, a középkorban is virágzott a magyarországi mézeskalácsos mesterség. *Hofer Tamás* tanulmánya a halotti kultusz egyik nagymúltú mozzanatáról, a sírra ültetett élőfákra vonatkozó adatokról szól. *Dankó Imre* a dualizmus kori magyarországi vásárok jellegzetes figuráját, a bosnyák vándorárust mutatja be. *Bartha Elek* az eddig alig kutatott magyar görögkatolikusok kalendáris szokásainak liturgikus gyökereit segít megismerni. *Bödi Erzsébet* a nyers burgonyából és lisztből készített népszerű étel magyar–szlovák–lengyel változatait vizsgálja. *Mándoki László* kisebb közlése tudománytörténeti vonatkozásban tárgyalja a magyar–ukrán találókérdés-összehasonlítás lehetőségét. *Farkas József* anyagbemutatója a kelet-magyarországi szekerek vasalásán – valószínűleg mágikus eredetű – látható kigyóábrázolásokra szorítkozik. *Voigt Vilmos* tanulmánya kizárólagosan elméleti meg-

közelítésével válik ki a kötet többi írása közül. Néhány példán elemzi, hogy a magyar kutatók milyen utakon jártak a folklór történeti vizsgálata során. Közben javaslatokat tesz, továbblépési lehetőségeket vázol.

K. L.

Nagy József: Sárréti gyűjtésem.

Szerkesztette, a Nagy Józsefről szóló megemlékezést és a jegyzeteket írta Bencze Lászlóné Mező Judit. Kiadja Szeghalom Nagyközség Tanácsa és a Békés megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya. Békéscsaba, 1981. 117 l.

Nagy József a vidéki tudós tanár típusába tartozott. Tankönyveket, segédkönyveket, cikkeket, tanulmányokat írt, és az 1930-as években – néhány éves szeghalmi tartózkodása idején a községben és környékén – mintegy hétszáz népi dallamot jegyzett le. A kötet ebből az anyagból az ízelítőt, elsősorban újstílusú dallamokat tartalmaz, szám szerint hetvenkettőt. Függelékben Nagy József önéletrajza, néhány zenei vonatkozású, általa vagy róla írt hírlapi cikk, valamint a közreadott dallamok mutatói találhatóak.

K. L.

Nagybákay Péter: Magyarországi céhbehívótáblák.

Corvina Kiadó, Budapest, 1981. 62 l. + 48 tábla.

A magyarországi céhek tárgyi emlékanyagának jeles csoportját alkotják a céhbehívótáblák: különböző alakú és díszítésű, 15–25 cm átmérőjű táblaszerű jelvények. Mintegy ötszáz ismeretes belőlük, ebből a kötet rajzban, fekete-fehér és színes fényképen százhuszat mutat be. A céhbehívótáblák a céhtagok értesítésére, leginkább gyűlésbe hívására szolgáltak. Körülhordozásuknak megvoltak a maguk kötött, szertartásformájú szabályai. Eredetükre nézve rokonok a középkori idézőpecsétekkel és más idéző jelvényekkel, melyek az írni-olvasni tudás szűk körének korszakában a hivatalos értesítés szerepkörét látták el. Felmutatójuk általuk igazolta küldetését, velük erősítette meg a hozott parancsot. A magyarországi céhbehívótáblák jelentőségét növeli, hogy Európában – jóllehet a céhes rendszer meglehetősen egyöntetűen terjedt el – másutt csupán Északnyugat-Németországban, Hollandiában, Flandriában és kisebb mértékben Itáliában voltak használatban. A szomszédos délnémet-osztrák területeken sem ismerték, csupán sziléziai előfordulásai képeznek bizonyos hidat az északnémet kapcsolathoz. A XVI–XIX. században készült táblák értékes ipartörténeti, ikonográfiai, iparművészeti és néprajzi emlékek. A kötet a történeti múlt és a szokás ismertetése mellett részletes művészettörténeti és művelődéstörténeti elemzésükkel is szolgál.

K. L.

A népdalkutató Bartók Béla Békés, Arad és Bihar megyékben.

Szerkesztette és a bevezetőt írta Csende Béla. Békéscsaba, 1981. 143 l. (Bibliotheca Bekesiensis 21.)

A Bartók-életrajzból jól ismert, hogy a zeneszerző 1905–1906-ban Békés megyében kezdte népdalgyűjtő munkáját. Születésének századik évfordulóján a megye ezzel a – sajnálatosan könyvárusi forgalomba nem került – kötettel tiszteleg emléke előtt.

Márai György írása röviden felidézi Bartók Békés megyei családi kapcsolatait. Felsorolja a helyszíneket, ahol Bartók rokoni látogatáson a 30-as évek elejéig gyakran megfordult. Megszólaltat idős embereket, volt adatközlőit és egykori uradalmi cselédek, akik személyes emlékeik elmondásával gazdagítják az alakjáról kialakult képet. Ismerteti békéscsabai hangversenyeinek történetét is. *Fasang Árpád* Bartók Békés megyei népdalgyűjtéseit értékeli és elemzi. Elsősorban azzal foglalkozik tanulmányában, hogy az első gyűjtések hogyan hatottak a zeneszerző életművére. Milyen nyomot hagytak gondolkodásában, miként bukkannak föl későbbi elméleti írásaiban, hogyan alakult ki gyűjtőtechnikája és módszere. Összefoglalóan megállapítja, hogy a fiatalember számára egész életét meghatározó élmény volt a Békés megyei gyűjtés. *Südy Ernőné Tevan Gizella* rövid emlékezésében a Békéscsabán többször szívesen hangversenyező Bartókról olvashatunk. *Csende Béla* rövid interjúi a közelmúltban még élő egykori énekesek és uradalmi cselédek visszaemlékezéseit tartalmazzák. Ezeket érdekesen egészíti ki a kötet két korábban megjelent román írásának fordítása, melyek a Békéssel szomszédos románlakta tájakon Bartók által folytatott, életművében szintén jelentős helyet elfoglaló, román népzenei gyűjtésekről hasonló nézőpontból, a helyi emlékek alapján szólnak. *Ion Bradu* a bihari vonatkozásokról írt (eredetileg 1971-ben jelent meg Nagyváradon). *Ioan T. Florea* Bartók Arad megyei gyűjtéseit mutatja be (megjelent eredetileg 1974-ben Aradon). Csak sajnálhatjuk, hogy ez utóbbi fordítása nem sikerült alkotás. Megjegyzésre méltó még, hogy a román szerzők a mai román megyebeosztás alapján írták meg tanulmányaikat, és kifejezetten csak román gyűjtésekkel foglalkoztak. Biharban a románnal párhuzamosan magyar népzenei anyagot is lejegyzett Bartók.

A tetszetős kiállítású bibliofil kötetet számos kevésbé ismert, vagy eddig nem közzölt fénykép és szöveg-hasonmás illusztrálja. Végezetül rövid román nyelvű összefoglaló summázza a tanulmányok tartalmát.

Kósa László

Népi-paraszti kultúra – szocialista kultúra.

Szerkesztette Soós Pál. Debrecen, 1981. 134 l. (Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága Közleményei.)

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszéke és az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága 1980. október 22–23-án a kiadvány címével egyező szemináriumot rendezett. A bevezető és vitaindító előadást *Soós Pál* tartotta A népi-paraszti kultúra integrációja a fejlett szocialista társadalom kultúrájába címmel. A kérdéskört a szerző történetileg közelítette meg. Amíg a magyar nép-

rajztudomány jelentős eredményeket mondhat magáénak az elmúló paraszti műveltség tudományos megmentésére irányuló munkája során, ugyanez nem mondható el a népi kultúra közművelődési szerepének alakulásáról. Az értelmezésben mind a múltban, mind a jelenben jelentkező „zavarok” társadalmi, elméleti és ideológiai okokkal magyarázhatók. Mindmáig nincs kidolgozva megnyugtatóan a paraszti-népi kultúrának a nemzeti, a jelenben a szocialista nemzetinek nevezett kultúrába való integrálódása. A megoldás a marxista esztétika eredményeinek következetes alkalmazásától várható. A kiadvány a bevezető előadás mellett kilenc korreferátumot és hozzászólást tartalmaz Soós Pál zárszavának kíséretében. A hozzászóló szakemberek (etnográfusok, közművelődéskutatók, szociológusok) egyetértőleg vitatták az előzetesen sokszorosítva közreadott főreferátumot. Számos ponton kiegészítették és javították mondanivalóját. Elhatárolták magukat a romantikus elméletektől, egyúttal sürgették a népi kultúra integrációjával foglalkozó elméleti munkákat. Mind a bevezető, mind a hozzászólások határozottan művelődéspolitikai irányúak és érdeklődésűek, ennél fogva nem taglalják az újabb kultúraelméleti és folklorizmus-szakirodalmat. A kiadványban rövid angol, orosz és német nyelvű összefoglaló is olvasható.

K. L.

Népismereti dolgozatok 1981.

Szerkesztette Kós Károly, Faragó József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 265 l.

Az 1976-ban *Kós Károly* által megindított kiadványsorozat negyedik kötete immár évkönyvként látott napvilágot, és az előszó ígérete szerint a Kriterion Könyvkiadó vállalkozik Népismereti dolgozatok évenkénti megjelentetésére. Nagy jelentősége van ennek, hiszen a rendszeres publikációs fórum nemcsak mind szélesebb forrásanyagot nyújt a szaktudománynak, és gazdag ismeretanyagot a széles olvasótábornak, hanem számottevően bővíti és elmélyíti az erdélyi magyar néprajzi kutatásokat, betölti az etnográfiai iskola funkcióját. Ennek a fáradságos, de nagy értékű tudományszervezésnek feladatát is magukra vállalták a szerkesztők.

A tanulmánykötetet két módszertani jellegű írás indítja: *Egyed Ákos* a táj történetírás kérdésével foglalkozik, *Kós Károly* a rajz szerepét vizsgálja a néprajzkutatásban. Amint megállapítja, „a néprajzi rajz komoly válogató és stilizáló munka a néprajzi jelentőségű vonások érvényrejuttatása érdekében, a tudományos értelmezés fontos részeként”. A kötet vázát alkotó 15 tanulmány változatos leíró anyagot sorakoztat fel a népi kultúra legszélesebb területéről. A gyimesbükkiek növényismeretét értékelő írás a mezei és természetett növények gazdag terminológiai készletét, valamint a felhasználás szerinti rendszerezését adja közre. Kevésbé kutatott témakört képvisel *Bányai János* Hargita-kutató földrajztudós hagyatékából származó tanulmány a székelyföldi népies bányászkodásról, a különböző lelőhelyekhez fűződő hiedelmekről. Az érmelléki borpincék építésmódját, típusait, használatát ismerteti *Mózes Teréz. Végh Olivér* rövid írásában egy történetileg is jelentős kerámiatechnikáról, az erdélyi hólyagos edények készítmódjáról nyújt ismertetést. A különleges technológiával készült cserépedények hőszigetelő tulajdonsága megközelítette a mai hőpalackokét. A szatmári mézeskalácsos

mesterség munkatechnikáját és eszközkészletét az utolsó működő műhely leírása révén rögzíti *Bura László*. *Szabó Bálint* a hagyományos étkezési rendet, annak kötöttségeit mutatja be Nyárádszentimréről. Egy mezőségi település népi gyógyászatát, másfél száz betegség gyógyító eljárásait, eszközeit veszi számba *Keszeg Vilmos*. Az 1930-as évek korondi vásárainak emlékét idézi fel *István Lajos*. A szerző rögzíti a különböző árusok vásári elhelyezkedését, ami hagyományosan kötött renchez igazodott.

A párválasztás szempontjait a legények és leányok oldaláról egyaránt vizsgálat alá vette *Balázs Lajos* Csíkdomonkoson. *Faragó József* a kalotaszegi Kiskapus téli legény-ünnepeiről nyújt áttekintést. A pütkösi király- és királynőválasztás szokáskörébe tartozó, napjainkban is élő gyermekjátékokat mutat be a Sóvidékről *Barabás László*.

A falusi szolga- és cseléd tartás emlékeinek népköltészeti vonatkozásait gyarapítja *Ráduly János*nak a kibédi szolgák ősztendei búcsúénekeit bemutató adatközlése. A Szent László-legenda epizódjának történeti összehasonlító motívumvizsgálatát *Demény István Pál* végezte el. *Seres András* Háromszéknék és környékének erdei, vízi csodalényeit (vadleányok, szépasszonyok, vízitündérek, óriások) idézi fel gazdag szövegközlés révén. A gyimesi néphitben élő kirekesztett, baljós lény, a *rekegő* alakját rekonstruálja *Daczó Árpád* rövid, de felfedezésértékű dolgozatában.

Tudománytörténeti aspektussal Szendrey Zsigmond nagyszalontai gimnáziumi éveit *Dánielisz Endre* munkája dolgozza fel. A korábbi gyakorlatnak megfelelő bibliográfiai összeállítás sem hiányzik a kötetből, ez alkalommal *Cseke Péter* a „Falvak népe”, majd „Falvak dolgozó népe” című mezőgazdasági újság 1945–1980 közötti évfolyamaiból közel ezer tételből álló néprajzi vonatkozású anyagot közöl, nagyobb témakörök szerint rendszerezve. A bibliográfiához helység- és névmutató csatlakozik.

Selmeczi Kovács Attila

Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből.

Válogatás az önkéntes néprajzi gyűjtők pályamunkáiból. Szerkesztette Viga Gyula. Miskolc, 1981. 313 l. (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XII.)

Kevés magyarországi múzeum fordít annyira gondot az önkéntes néprajzi gyűjtők munkájának irányítására és összefogására, mint a miskolci Herman Ottó Múzeum. Imár két évtizede hirdeti meg évente az „Istvánffy Gyula-gyűjtőpályázatot”, melynek rendkívül gazdag kéziratos anyaga folyamatosan gyarapítja a múzeum adattárát. Ebből a változatos anyagból a múzeum kiadásában már eddig is több válogatás látott napvilágot. A jelen kötet 13 dolgozatot ad közre, melyek java része a szélesebb szakmai érdeklődésre is igényt tarthat. A népi építkezés témaköréből Ózd egykori településéről, valamint a karcsai régi lakóházak berendezéséről olvashatunk. Figyelmet érdemel a taktaszadai halászat gazdag eszközkészletének és a tiszai hajóépítés szókincsének bemutatása. Az aratás és nyomtatás hagyományos technikáját, munkamódjának változását több tanulmány idézi fel. Egy jellegzetes női foglalkozás, a mosás leírásán kívül a családi nevelés hagyományával, a komaság intézményével, a telkibányai református temető néprajzi bemutatásával, a társasmunkák változatos formáival is megismerkedhetünk. Az írások mind egy-egy településhez kötődnek. A kötetet az ózdi vasgyár munkásainak táp-

lálkozásai szokásairól szóló adatközlés zárja. A változatos tartalmú gyűjteményes kötet összességében nemcsak a megye néprajzi képét, hanem a hazai néprajztudományt is gazdagítja.

Selmeczi Kovács Attila

Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről.

Viga Gyula közreműködésével szerkesztette Szabadfalvi József. Miskolc, 1981. 367 l. (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai X.)

A Zempléni-hegyvidék térsége (korábbi nevén Eperjes-Tokaji hegylanc) nagy múltra tekint vissza. A sárospataki főiskola keretében már a XVIII. század vége óta gyűjtőmunka folyt, itt maradt fenn az első magyar népmese-gyűjtemény. A XIX. században a főiskolán tanító Erdélyi János végzett népdalgyűjtést tanítványaival. 1931–1952 között pedig a főiskola Faluszemináriuma fáradozott a néphagyomány feltárásán. Az 1950-es évek közepétől a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete végez rendszeres, szervezett kutatásokat a Zempléni-hegyvidéken, amelyhez az utóbbi években a miskolci múzeum munkatársai is csatlakoztak. Számos egyéni vállalkozás, feldolgozás is gazdagítja a vidékről szóló publikációk sorát. Erről a sokirányú kutatómunkáról és eredményeiről nyújt áttekintést *Szabadfalvi József* bevezető tanulmánya, amely összegezi a Zempléni-hegyvidék tájegységeinek fontosabb emberföldrajzi jellemzőit is. A szerző utal arra, hogy a miskolci múzeum már évekkel ezelőtt célul tűzte ki egy monografikus jellegű tanulmánykötet közreadását a korábbi kutatások eredményeiről. Noha a jelen kiadvány ezt a célt valósítja meg, a közel húsz tanulmány között több is található, amely egészen friss tudományos eredményt, részletvizsgálatot rögzít.

A tanulmánykötet összegező feldolgozásai az anyagi műveltség és szellemi kultúra nagyobb tematikai egységeit egyaránt tartalmazzák. Előljáróban a hegyvidék földművelésének jellemzőit veszi számba *Ikvai Nándor*. Rámutat az irtásgazdálkodás történeti jelentőségére, a munkafolyamatok és munkatechnikák, a termesztett növények hegyvidéki sajátosságaira. *Petercsák Tivadar* az erdő meghatározó szerepét vizsgálja a hegyvidék népének életében. Figyelemre méltó adatokat közöl az erdők közbirtokossági használatáról, a falvak lakóinak specializálódásáról, a fa értékesítésével járó árucserkapcsolatokról. A település, népi építkezés és lakáskultúra sajátosságait *Dám László* gazdagon illusztrált tanulmánya mutatja be, a beltelek gazdasági épületeiről és használatmódjáról *Selmeci Kovács Attila* ad képet. *Juhász Ágnes* egyetlen község (Hejce) településnéprajzi vizsgálatát végzi el, nagy figyelmet fordítva a határbeli külső telkek számbavételére is.

A hegyvidék népéletében fontos szerepet játszó foglalkozásnak: a kenderfeldolgozásnak munkatechnikáit és eszközkészletét kartográfikus igénnyel és összehasonlító vizsgálattal tárja elének *Fügedi Márta* és *Dobrossy István*. A szerzők kitérnek a vászonból készült viseletdarabok, valamint azok cserekereskedelmének ismertetésére. A népi táplálkozás köréből *Bódi Erzsébet* a növényi alapanyagú táplálékokat rendszerezi, gazdag változatát rögzítve a kukorica- és búzadarából készült pépes ételeknek. *Szabó*

László a rokonsági terminológiarendszer, illetve a falvak társadalmi-gazdasági helyzete felől közelíti meg a család és rokonság kérdését. A kiscsaládos társadalomszerveződésű hegyvidéken létrejövő gazdasági csoportosulások tagjait a közvetlen szomszédok, testvérek, szülők és komák alkották, szemben a nagycsaládos területekkel, ahol a vérségi alapú had jelentett gazdasági egységet.

A hegyvidék népszokásait *Niedermüller Péter* a kalendáris szokások szerint rendszerezi. Összegező tanulmánya nemcsak bemutatja, hanem tágabb összefüggéseiben is értékeli a szokáseményeket, vázolja a terület szokásrendszerének sajátosságait, a magyar szokásrendszer egészével való kapcsolatát. Másik tanulmányában a családi élet szokásait és a társadalmi viselkedés szabályait az egyén szemszögéből veszi vizsgálat alá. A Zempléni-hegyvidék népének hitvilágában fellelhető nagyszámú hiedelemalakot ismerteti *Barna Gábor*. Ennek a hiedelemvilágnak legarchaikusabb rétegéből (vámpir, nora, vizidémon) táplálkozó mondatípusokat elemzi *Dobos Ilona*. *Ferenczi Imre* bodrog-szentesi, *Diószegi Zsuzsa* és *Barna Gábor* pedig komlóskai mondák szövegeivel és azok értékelésével bővíti a tanulmányok sorát.

A népi gyógyítás eljárásait és anyagait *Hoppál Mihály* sorakoztatja fel. *Bartha Elek* a különböző szentelmények (házszentelés, szentelt gyertya, barka stb.) szerepével foglalkozik egy település néphagyományában, *Nádasi Éva* pedig a búcsújárás szokásait rendszerezi. A társas időtöltés, a játék és szórakozás hagyományos módjairól *Kriston Vizi József* rajzol képet. A kötetet a *Viga Gyula* által összeállított irodalomjegyzék zárja, amely az egyes tanulmányok jegyzetanyagának feloldásán túl egyúttal áttekintést is nyújt a terület népi kultúrájával foglalkozó publikációkról.

Selmeczi Kovács Attila

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása.

Bővített kiadás. Sajtó alá rendezte Illyés Elemér. Firenze—München, 1981. Bibliofolio ny. I—III. kötet.

Orbán Balázs nagyszabású munkája, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból* a magyar művelődéstörténeti és néprajzi irodalom klasszikusai között foglal helyet. Első megjelenése óta többen is készültek arra, hogy új kiadásban tegyék hozzáférhetővé, elsőnek maga a tudós szerző, aki élete végén egy tervezett második kiadás számára egészítette ki az eredeti szövegét, később a neves kolozsvári történész, Kelemen Lajos, aki a két világháború között szerette volna közreadni a ritka köteteket. Az ő törekvésüket valósította meg Illyés Elemér, a München közelében élő magyar író és történész, akinek *Erdély változása* című könyve a közelmúltban két kiadásban is megjelent.

Maga Orbán Balázs 1862-ben kezdte gyűjteni nagy vállalkozásának anyagát: gyalogszerrel járta be a Székelyföld városait és falvait, s minden figyelemre méltó adatot lejegyzett, mindentről vázlatot rajzolt, sőt a kor technikai színvonalán álló kezdetleges fényképezőgéppel felvételeket is készített. Hatkötetes munkájának első kötete 1868-ban, utolsó kötete 1873-ban hagyta el a nyomdát. A Székelyföld történetének és néprajzának feldolgozását követte *Torda város és környéke* című műve, az első magyar vá-

rosmonográfiák egyike. A további tervek megvalósítását a tudós székely 1890-ben bekövetkezett halála akadályozta meg. A *Székelyföld leírása* a történelmi székely közgazgatási egységek rendjében halad: Udvarhely, Csík, Háromszék, Marosszék, Aranyosszék és a Barcaság (Brassó és a csángó Hétfalu) természeti képét, történeti, régészeti és néprajzi emlékeit veszi sorra. Minden műemlékről beszámol, a templomok falán vagy a harangokon őrzött régi feliratokat is lejegyzí, bőven ismerteti a székely vidék történeti és népi hagyományait. Számos olyan műemléket ír le, amelyet azóta lerombolt a múlt idő, s csak Orbán Balázs képes-szöveges ismertetése őrzött meg az emlékezet számára. E történelmi dokumentumokban és adatokban bővelkedő hatalmas munka nagy értékét jelenti a gazdag illusztrációs anyag, amely a szülőföldjén vándorló tudós fényképeinek és rajzainak felhasználása nyomán készült annak idején. Orbán Balázs alakja e szép és áldozatos munka jóvoltából került abba a képzeletbeli erdélyi magyar Pantheonba, ahol mellette Apáczai Csere János, Mikes Kelemen, Körösi Csoma Sándor, a két Bolyai, Mikó Imre, Benedek Elek és Tamási Áron foglal helyet. Hősies egyéniségét nem először ébresztgeti a közírás és a szépirodalom: Beke György, Fodor Sándor és Mikó Imre *Orbán Balázs nyomdokain* címmel adott közre még 1969-ben riportkötetet, Erdélyi Lajos 1971-ben gyűjtötte össze könyv alakban a nagy székely kallódó fényképeit, Dávid Antal pedig nemrégiben regényes formában dolgozta fel életét. Munkásságának igazán méltó emlékműve most mégis ez a három vaskos kötet, amely nemcsak *A Székelyföld leírása* eredeti szövegét és képanyagát adja közre, hanem Orbán Balásznak azokat a kiegészítő jegyzeteit is, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őriz. Ezek a kéziratok feljegyzések csak részben maradtak ránk, a hat kötethez készült kéziratok anyagból csupán a harmadik és negyedik kötethez (Háromszék és Marosszék ismertetése) írott kiegészítéseket őrizték meg gondos kezek. Illyés Elemér sajtó alá rendező munkájának nagy érdeme, hogy a hasonmás kiadásban ezek a jegyzetek is megtalálhatók.

Pomogáts Béla

Ortutay Gyula: A nép művészete.

Válogatta és szerkesztette: Bodrogi Tibor és Dömötör Tekla. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 419 l.

Ortutay Gyula munkássága átfogta a magyar folklór egészét, s gyakran egymástól távol eső területeken is maradandót alkotott. A kötet Ortutay különböző folyóiratokban megjelent, gyakran nehezen hozzáférhető néprajzi-folklorisztikai tanulmányait gyűjti egybe és közli újra. *A szájhagyományozás törvényszerűségei* cím alatt a magyar folklór elméleti kérdéseivel kapcsolatos tanulmányai olvashatók. Olyan, ma már tudománytörténeti jelentőségű írásokról van szó, mint a *Variáns, invariáns, affinitás*; vagy *A szájhagyományozás törvényszerűségei*, amelyekben a szerző folklórelméletének talán legfontosabb tételeit fogalmazta meg. Több dolgozat is foglalkozik a népmesekutatás különböző problémáival – köztudott, hogy Ortutay legkedveltebb kutatási területét éppen a népmesék jelentették –; ezek közül külön is ki kell emelni *A magyar népmese* című, e témakörben a máig legjelentősebb hazai folklorisztikai tanulmányt. De emel-

lett olvashatunk a magyar népballada, vagy éppen a dramatikus játékok (pl. a betlehemes játékok) történeti, kutatásmódszertani problémáiról is. A tanulmánygyűjtemény másik nagyobb fejezete *Kelet és Nyugat között* címmel már nemcsak a tudós, hanem a művelődéspolitikus arcélét is felvillantja. Elég itt utalni *A nemzeti és a nemzetközi kérdése a néprajzban* vagy a *Kelet és Nyugat között* című írásokra. A kötet ugyanezen részen belül találjuk meg Ortutaynak a magyar folklorisztika nemzetközi kapcsolatait, vonatkozásait tárgyaló fontos dolgozatait is (*A finnugor folklor kutatások lehetőségei és feladatai; Jacob Grimm és a magyar folklorisztika*). Végül a könyv tudománytörténeti tanulmányokat tartalmaz (*A magyar népköltési gyűjtemények története; A magyar népmese kutatás eredményei és feladatai*). Ezek az írások – bár több évtizeddel ezelőtt születtek – még ma is időszerűek, érvényesek, azóta sem ismerünk jobb összefoglalásokat e témakörökben.

A kötetet Ortutay Gyula folklorisztikai munkásságának válogatott bibliográfiája zárja *Falvy Zoltánné* összeállításában.

Niedermüller Péter

Penavin Olga: A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon).

A Forum Könyvkiadó és A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadása. Újvidék, 1981. 224 l.

Mintegy három évtizeddel ezelőtt kezdett hozzá Penavin Olga a szlavóniai szigetmagyarság már akkor is széthullóban levő népéletének teljes kutatásához és leírásához. E munkálkodásnak népmismereti és nyelvészeti eredményeit a közelmúltig öt kötetnyi közzétett anyag dokumentálta: a háromkötetes Szlavóniai (kórógyi) szótár, a Szlavóniai hétköznapiok című dokumentumkötet és egy kórógyi balladagyűjtemény. Az időközben közzétett számos tanulmány és tanácskozási beszámoló e könyvekkel együtt a szlavóniai magyarság legavatottabb ismerőjévé tette Penavin Olgát. Új könyvében a szintézisteremtés igényével nyúlt a fenti anyaghoz: az eddigi közléseket kamatoztatva összefoglalja mindazt, ami kutatásai és gyűjtései alapján ennek a sajátos közösségnek a népéletéről napjainkban elmondható. A kötet címe a szlavóniai nagycsaládszervezet leírását igéri, emellett azonban a szlavóniai magyarság egykori népéletének nagyszabású összefoglalását nyújtja. A mű tulajdonképpen rekonstruál: az adatszolgáltatók szavai és a publikált források alapján tárja fel a nagycsalád intézményének gazdag színpétét. Adatai nem állnak meg a múlt század derekánál, hanem ennél néha még egy évszázadnyival régebbi állapotokat is felidéznek. A szerző a kötet elején a nagycsalád intézményével kapcsolatos állásfoglalásokat tekinti át, s a hangsúlyt a délszláv nagycsalád (*zadruga*) ismertetésére és a szlavóniai szigetmagyarság életében való szerepére helyezi. Az etnikai kölcsönhatásból eredő hasonlóságok és párhuzamok mellett természetesen megmutatkoznak a különbségek is, bár a szlavóniai magyarok is *zadrugának* nevezték a maguk nagycsaládi intézményeit, az mégsem azonos a néprajzi irodalomból jól ismert balkáni formával. A kötet további fejezetei a nagycsalád életének és mindennapjainak egy-egy oldalát világítják meg: a gazdálkodástól a köznapi élet apró mozzanataiig, a hiedelemvilággal kapcsolatos praktikáktól a viselet és ruházati darabok leírásáig szinte minden mozzanatát meglelhetjük a szlavóniai népélet leírásának.

A négy szlavóniai magyar község: Kórógy, Szentlászló, Haraszi és Rétfalu lakosságának népeletét szintézisbe foglaló monográfia gazdag irodalomjegyzékkel zárul, amelyben igen számottevő nagycsalád-irodalom olvasható. Hasznos lett volna, ha a kötet végén megtalálható lenne Penavin Olga Szlavóniával kapcsolatos könyveinek, szótárainak, tanulmányainak és cikkeinek jegyzéke is.

J. K.

Pesovár Ferenc: A magyar nép táncélete. Tánctanulás, táncalkalmak, táncrendezés. Népművelési és Propaganda Iroda Budapest, é. n. [1981] 114 l. (Néptáncpedagógusok Kiskönyvtára)

Pesovár Ferenc könyve elsősorban a magyar paraszti táncélet múlt század végi és e század eleji virágkorának átfogó képét igyekszik megrajzolni a tánc történeti emlékek és recens adatok alapján. Főképp a táncok hagyományozódásának bemutatására és az általános táncalkalmak spontán és szervezett formáinak jellemzésére törekszik. Nem foglalkozik viszont a családi ünnepekhez, a jeles napokhoz s a paraszti munka szokásrendjéhez kapcsolódó különleges táncalkalmakkal.

A könyv három nagyobb fejezetre tagolódik: 1. *A tánc hagyományozódása* 2. *A tánc általános alkalmai* és 3. *A tánc rendezése*. Az egyes fejezetekben a szerző az általános érvényű mozzanatok mellett mindig kitér a táncélet koronként, társadalmi rétegenként és tájanként változó sajátosságaira.

Pesovár Ferenc a tánc tanulásról s a gyermekkor táncéletéről ír először. Itt emlékezik meg a tánciskolákról, a táncmesterekről és a paraszti táncéletre gyakorolt sokrétű hatásokról.

A második fejezet a táncalkalmak alaptípusaival és azok táji változataival foglalkozik. A táncmulatságoknak két alapvető típusát különbözteti meg: a spontán módon, hagyományos keretek között létrejött táncalkalmakat és a polgári mintákat követő bálakat. A spontán táncalkalmak legáltalánosabb és legrégebb formája a vasárnapi játszó. Később a vasárnapi tánc a századforduló óta egyre gyakrabban a kocsmákhoz kapcsolódott.

A szervezett bálók a polgárság közvetítésével jutottak el a parasztság körébe. Elterjedésük vidékenként különböző időpontokra tehető. Először a mezővárosok és a nagyobb községek parasztsága fogadta el ezt a formát a múlt század második felében, majd a kisebb településeken is elterjedt korosztályonként, társadalmi rétegenként és foglalkozási áganként különböző változatokban.

A harmadik, a legnagyobb fejezet a táncalkalmak szervezéséről, a zenészek fogadásáról, a táncillemről, a táncszókról és a táncrendről szól.

A tanulmányt bő irodalomjegyzék, név-, tárgy- és földrajzi mutató és több mint 40 dallampélda teszi teljesebbé. A dallamok nagyobb része a krasznai, a kükküllődombi és a vajdaszentiványi táncrendet mutatja be.

Pesovár Ferenc könyve témájában jól használható összefoglalás, amely felhasználja a legújabb gyűjtőtapasztalatokat és kutatási eredményeket is.

Felföldi László

Sebestyén Ádám: Bukovinai székely népmesék.

A nyelvészeti gondozást végezte és a szójegyzéket összeállította: Róna Béla. A mesemondó Fábián Ágostonné c. tanulmányt írta és a kötetet jegyzetekkel ellátta Kovács Ágnes. Kiadja a Tolna megyei Tanács V.B. Könyvtára, Szekszárd, 1981. 463 l.

Sebestyén Ádám neves néprajzi gyűjtő négy kötetre tervezett bukovinai székely mesegyűjteményének 1979-ben megjelent első részében egyetlen mesemondó, Fábián Ágostonné kilencven szövegét olvashatja az érdeklődő. A második rész is Fábiánné meséivel kezdődik, továbbá 78 szöveggel. A kötet a mesemondó környezete tudásának bemutatására is vállalkozik. Így kapott helyet a gyűjteményben férje Fábián Ágoston négy, nagybátyja, Györfi Ferenc kilenc, édesanyja, Györfi Rudolfné kettő, az óvodai dajka Fábiánné kis tanítványa, Mátyás Rózsika kilenc, végül mesemondói tudománya legfőbb forrása, édesapja Györfi Rudolf huszonöt meséje. Kovács Ágnes tanulmánya a jeles bukovinai székely mesemondók sorába illeszti Fábiánnét. Másokkal összehasonlítva rámutat repertoárja sajátosságaira, melyek elsősorban foglalkozásával függnek össze. Pl. a gyerekek számára történő mesemondás az óvodában nagymértékben stabilizálta stílusát és a mesék tartalmát, továbbá szövegeit kézikönyvekből, mesekönyvekből gyarapítja. A tudományos igénnyel készült bő jegyzetek mellett külön érdeklődésre tarthat számot az első kötet megjelenése után Fábiánnéval folytatott beszélgetések közreadása, mely elsősorban a szövegek eredetével és a mesemondó rájuk vonatkozó érzelmi reflexióival foglalkoznak.

K. L.

Selmezi Kovács Attila: Györffy István.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 198 l. (A múlt magyar tudósai)

Györffy István a XX. századi magyar néprajztudomány napjainkig legnagyobb hatású művelője volt. Selmezi Kovács Attila munkája az első könyvalakban napvilágot látott Györffy-életrajz. Korábban elsősorban megemlékezések és különböző részletkérdésekről szóló írások jelentek meg róla. A szerző a sorozat kialakult arcélének megfelelően először a legfontosabb életrajzi adatokat foglalja össze. Ezután kerül sor Györffy István központi témáinak részletesebb bemutatására: állattartás-pásztorkodás, település-építkezés, földművelés, viselet, végül a néprajzi vidékek és csoportok mibenléte. Ezek a fejezetek röviden felrajzolják a tudományos érdeklődés alakulásának ívét és eredményeit. A szerző kiemelten foglalkozik Györffy majdnem három évtizedes muzeológusi tevékenységével és csupán néhány évig tartó, de annál nagyobb jelentőségű budapesti egyetemi tanári működésével. Polemikus hangvétellel mutatja be az utolsó, művelődéspolitikai tárgyú könyvét (*A néphagyomány és a nemzeti művelődés*). Az életrajzi kötet Györffy István hatásának méltatásával, művei és a róla szóló legfontosabb írások bibliográfiájával zárul.

K. L.

Soltész István: El kell menni katonának.

A falusi ember és a régi katonáskodás. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1981. 453 l.

Soltész István színes képet rajzol a katonáélettel összefüggő néphagyományról. Bár látszólag a paraszti kultúrától távol esik a katonáskodás, valójában mégis az tapasztalható, hogy megannyi vonatkozással összefügg vele. Bölcsőtől a koporsóig, a mindennapi kenyértől az ünnepi alkalmakig sok helyen megtalálhatók a vele kapcsolatos utalások.

A sokféle kapcsolódás számbavételét a szerző a mindennapi élet tényeivel kezdi: a szavak, a nevek világa, az építkezés egyes díszítményei, egy-egy vonatkozásban a katonáélet hatását tükrözik. Rámutat Soltész István arra is, hogy a férfi ruházatkodás alakulásában fontos szerepet játszott a praktikus katonamundur megismerése. A kapcsolatok sorában leggazdagabb, legármálytobb mégis a katonaköltészet. Hálás téma ez, amit maga a kötet is tükröz, hiszen a széles körű áttekintésnek több mint kétharmada e gondolatkörrel foglalkozik.

A szájhagyományban a katonaköltészetként ismert alkotások több egymással össze nem függő egységet mutatnak. A régi énekek egy része – pl. a búcsúzóének, bujdosódal, rabnóta – nem szükségszerűen függ össze a katonáskodással, mégha a gyűjtemények általában együvé is sorolják őket. Történetileg mindenképpen megelőzték a verbuválókat, és méginkább az újstilusú bakanótákat. Ezek a kényszerű lakóhelyváltás – mint pl. az őrvidékeken teljesített szolgálat, az idegenbe házasodás, jobbagytelepítés – költői vetületeinek tekinthetők, s bizonyosság erre régi irodalmunk több fennmaradt emléke. A rabnóták fordulatait is megtaláljuk a törökkori kéziratok költészetben, de hangulatuk, adekvát érzelmkifejező voltak miatt a katonafolklór éppúgy magának vallja, mint a betyárköltészet.

Eddigi ismeretek szerint a búcsúzóének, bujdosódal, rabnóta őrzi a legrégebbi folklórelemeket. Ezekhez csak néhány gyerekjáték töredéke társítható. Titkukat egy-egy archaikus rigmus, régi történelmi szituációt idéző kifejezés vagy névhasználat jelzi, amire csak a gondos összehasonlító vizsgálat és a kultúrtörténeti összefüggések feltárása deríthet fényt.

A magyar dalkincs régi rétegétől teljesen függetlenül jött létre a verbunkos zene, dal és tánc. Történetileg körülhatárolható, változásában regisztrálható egységet jelent. A harcias, virtuóz dal- és dallamkincsnek hatása a műzenére olyan jelentős, hogy hosszú időn át ez az egy réteg reprezentálta a katonafolklórt.

Az első világháború körüli időszak a magyarországi katonaköltészetnek fellendülését, új virágkorát mutatja. A századfordulón a hagyományos énekkultúra alapján új-jászületett, felelevenedett a katonanóta. Az országszerte ismert újstilusú és a könnyen variálható, katonáéltre adaptálható szövegek egymásratalálásával egyre-másra születtek az új dalok, a kényszerűen összezárt legénykor kultúrájának közös kifejező eszközeként.

A katonafolklór utolsó hajtása a levélköltészet volt. Ez már nem közösségi műfaj abban az értelemben, ahogyan a mese és dal mindenki számára ismert elsajátítható és továbbadható volt. A leveleket sokszor verses formában, de mindenképpen egy megadott minta szerint készítették, látszólagosan személyes levél, de teljesen függetlenül minden individuális vonástól.

Soltész István hangsúlyozza, hogy nem szakemberként, hanem az érdeklődő újságíró összegző-népszerűsítő igényével közeledett a témakörhöz. A katonafolklor adatait korábbi kiadványokból vette, és saját gyűjtéseivel egészítette ki.

A tárgyi kultúra idevonatkozó bizonyítékainak s a díszítőművészet katonatémájú motívumainak a képei illusztrálják a szép kiállítású könyvet.

Kriza Ildikó

Szabó T. Attila: Nyelv és irodalom.

Válogatott tanulmányok, cikkek. V. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 628 l.

Ismert, hogy Szabó T. Attilát, a nyelvtudóst szoros szálak fűzik a néprajztudományhoz. Nyelvtörténeti és nyelvjárástani cikkei nagyszámú néprajzi vonatkozást tartalmaznak; munkásságának kezdetétől írt kifejezetten néprajzi tárgyú dolgozatokat. Az utóbbiak jelentős hányada a válogatott tanulmányok negyedik kötetében összegyűjtve olvasható. Az ötödik kötetet a nyelvészet és az irodalom kapcsolatának jegyében állította össze a szerző, de helyet kapott benne tucatnyi néprajzi tematikájú írás is, melyek Szabó T. Attila életművének jellegzetes színét képviselik. Az írások egy része könyvismertetés néprajzi művekről. A nyelvész ugyanis mindig szakított magának időt, hogy fontos néprajzi kiadványokat bemutasson, de nem csupán tartalmilag, hanem kutatásainak gazdag anyagából gyarapítva, bővítve azokat, mondja el véleményét. Az első ilyen, a kötetben megtalálható írás 1938-ból (György Lajos: *Világjáró anekdoták*), a legutóbbi 1972-ből való (Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*). A tanulmányformátumú könyvméltatások mellett a kötetben néprajzi kiadványokhoz írt bevezető- és kísérőtanulmányok is olvashatók. Nevezetes ezek közül a *Haja, haja virágom* című antológiához készített dolgozat. Ez a gyűjtemény egyedülálló módon egymás mellett közöl kéziratot virágénekeket és XIX–XX. században lejegyzett népdalokat. A másik jelentős tanulmány Kallós Zoltán *Balladák könyve* című gyűjteményéhez készült és a mai Románia területére vonatkozóan a magyar balladagyűjtés történetét tekinti át. Ezt a gyűjteményt különben Szabó T. Attila rendezte sajtó alá.

Kósa László

Szakács mesterségnek könyvecskéje.

A csáktornyai Zrínyi-udvar XVII. századi kéziratot szakácskönyve és a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatót összeállította Király Erzsébet. A bevezető tanulmányt írta Kovács Sándor Iván. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 489 l. (Magyar Hírmondó)

A XIX–XX. században jellegzetesnek ismert magyar konyha előzményeit tekintve két fontos forrásmű teljes kiadását tartalmazza a könyv. A csáktornyai kézirat mellett, hogy a kor főúri udvarainak jellegzetes terméke, nevezetes Zrínyi Miklós életmódjának kutatása szempontjából is. Nyomtatást először 1881-ben nem az eredeti után,

hibás olvasattal látott, így a mostani megjelentetés első megbízható kiadása. Tótfalusi Kis Miklós szakácskönyve, az első nyomtatott magyar szakácskönyv 1695-ben került ki a sajtó alól Kolozsvárott, majd 116 éven keresztül újabb kiadásai révén a legnépszerűbb hazai receptgyűjtemény volt.

A kötetet *A gyomros matéria* címmel Kovács Sándor Iván terjedelmes tanulmánya (5–142. l.) vezeti be. A szerző áttekinti a két szakácskönyvet megelőző hazai receptirodalmat. Kritikailag értékeli a XVI–XVIII. századi magyarországi konyhaművészettel foglalkozó tanulmányokat. Ennek során kiderül, hogy a kutatásnak nagy adósságai vannak, bár a szakácskönyvek műfaji sajátosságai pl. az, hogy a forrásaikat nem szokták megnevezni, számos nehézség elé állítja a tudományos vizsgáldást. A bevezető tanulmány művelődéstörténeti szempontok szerint elemzi a két mű kialakulását, majd foglalkozik szerkezetükkel, nyelvükkel és stílusukkal. Gazdag példaanyaggal, a régi magyar irodalomból származó számos színes és találó utalással illusztrálja mondandóját. Az ételféleségek közül egyetlen csoportot, a káposztás ételeket emeli ki, mint a korszak konyhájára legjellemzőbbet. Különben nem foglalkozik a receptek anyag és technika szerinti elemzésével. A tanulmány a szakirodalom által eddig kevésbé méltatott szakács figurájának rajzával zárul.

A kötet függelékeként a magyarázatra szoruló kifejezések listáját és egy betűrendes mutatót találunk, mely a könyvet alkalmassá teszi arra, hogy a vállalkozó kedvű inycenek ma is szakácskönyvnek használják.

K. L.

Székely Mária: Föld, föld... Gyűjtés a Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyományáiból.

Az Apatini Irodalmi Kör kiadása. Apatin, 1981. 161 l.

Székely Mária nem hivatásos néprajzkutató, magyar nyelv és irodalom szakos tanári képzése során azonban szert tett olyan néprajzi gyűjtői ismeretekre, amelyek alkalmassá tették a jugoszláviai magyar néprajzi hagyomány gyűjtésére. Apatinban és Zomborban élve, mindennapi munkája mellett alkalmat talált arra, hogy a Dunatájnak, a jugoszláviai Duna-szakasz kb. Újlakig terjedő bácskai és baranyai oldalának magyar lakossága körében már jó évtizede eredményes folklór gyűjtést végezzen. E gyűjtőutaknak az eredményeiből évek óta cikkei jelentek meg az újvidéki Magyar Szó *Dunatáj* című mellékletében, s ezekből a cikkekből ad válogatást a kis könyvecske.

Nem tanulmányokról van tehát szó, hanem egy hozzáértő önkéntes néprajzi gyűjtő dolgozatairól, amelyek szükségszerűen szem előtt tartották a hírlapban való megjelenés követelményeit is. Éppen ezért a cikkek elsődleges célja az anyagközlés, amely, az eddig megjelent munkák és monográfiák mellett, még inkább kidomborítja a táj magyar lakosságának gazdag szájhagyományozó tradícióját.

A könyvecske gazdag és változatos anyagot közöl: népdalokat, balladákat, meseanyagot, tánc hagyományi leírásokat, siratókat, gyermekjátékokat, Mátyás királyról szóló történeteket stb. Mindenképpen szerencsés, hogy a népdalok mellett a gyűjtő közli a zenei lejegyzést is.

A könyvecske Apatin írói csoportjának kiadásában látott napvilágot, ami külön említésre méltó, hisz eddig jugoszláviai magyar folklorisztikai kiadványok többsége vagy hivatásos könyvkiadó, vagy pedig egyetemi kutatóintézeti sorozat kiadásában látott napvilágot.

J. K.

Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből.

Szerkesztette: Csavdar Dobrev–Juhász Péter–Petar Mijatev. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 550 l.

Az Európában ma fennálló államalakulatok közül a legrégebbiek közé tartozik Bulgária. 1981-ben ünnepelte államiségának 1300. évfordulóját. Az ünnepi dátum előtti tisztelgésül a magyar Akadémiai Kiadó a Bolgár Tudományos Akadémiával közös kiadásban jelentette meg magyarul és bolgáru a *Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből* című kötetet. A testes kötet anyaga négy nagyobb egységre tagolódik, s a honfoglalás előtti együttélés idejétől napjainkig ível. Ha szűkszavúan is, de fel kell vilantatnunk a tanulmánygyűjtemény tematikai gazdagságát, amelyben bolgár és magyar szerzők tollából 29 tanulmány kapott helyet. Céljának megfelelően a kötet tematikája igen széles körű s a tanulmányok alapvető ismereteket közvetítenek. A magyar szerkesztő, Juhász Péter bevezető tanulmányában megadja a kötet alaphangját s az összehasonlító nyelvtudomány, régészet, antropológia, néprajz, irodalomtudomány stb. eddigi eredményeire támaszkodva elemzi a bolgár–magyar kapcsolatok fő irányainak alakulását a történelem folyamán. A bolgár–törökök kapcsolatainak kezdetét a kialakuló magyarsággal a nyelvészek – Gombocz Zoltán, Zsirai Miklós, Munkácsy Bernát, a Martti Räsänen és mások –, már századunk első évtizedeiben egyre távolabbi múltra, egészen az ugor korra vezették vissza. Időszámításunk első évezredének közepétől, Attila birodalmának szétesésétől pedig nemegyszer közös államalakulatban helyezkedett el a két nép, közös etno-kulturális folyamatoknak alávetve. Ezeknek a folyamatoknak a történeti hátterét világítja meg *Bárcki Géza* tanulmánya a magyar nyelv bolgár- és köztörök jövevényszavairól szólva. Ugyanezen etnikai érintkezési folyamatokról szól *Czeglédy Károly*, *Róna-Tas András*, *Simonyi Dezső*, *László Gyula*, egy-egy tanulmánya, *Sztojan Radev* pedig a Kárpát-medencei magyar állam és nép sokoldalú összefonódásait ismerteti az utolsó évezred idején, kiemelve Magyarország rokonszenvét az 1878-79-es bolgár nemzeti felkelés és felszabadító háború iránt. Petar Mijatev pedig a bolgár–magyar politikai kapcsolatokat világítja meg az időszámításunk V. századától a XV. századig terjedő időközben.

A további tanulmányok a magyarság és a bolgárok közös totemisztikus hiedelmét világítja meg – Juhász Péter – valamint a magyar és bolgár folklórban mutatkozó kapcsolatokra vetnek fényt – *Vargyas Lajos* és *Elena Ognyanova* írásai.

Kiemelt jelentőséget nyert a kötetben a török alatti bolgár nép újjászületésének felkarolása Magyarországon *Bisztra Cvetkova*, *Canko Mladenov*, *Bödey József* tanulmányaival. Néprajzi szempontból különleges jelentősége van a Bulgária területén kutatásokat végzett magyar szakemberek munkásságának, e munkálatokról számol be *Hriszto*

Vakarelszki, Kiss Lajos írása a zeneszerző Bartók Béla s a bolgár ritmus kapcsolatát elemzi. A hazánkban élő bolgárok történetét és anyagi műveltségét *Mályusz Elemér, Bur Márta* és *Boros Mariette* dolgozatai tárják fel.

Alapos kutatások eredményeiben csapódott le a XIX. század közepi 1848-49-es magyar szabadságharc nagy élménye. *Pásztor Imre* arról ír, milyen vélemény alakult ki a Kossuth-emigráció tagjaiban Bulgáriáról, *Petar Szlavinszki* Kossuth Lajos és a forradalmi magyar emigráció bulgáriai tartózkodására vonatkozó bibliográfiát állított össze. *Ivan Popivanov* a bolgár írók magyarság-képéről s Petőfi alakjáról szóló megnyilatkozásait elemzi; *Rákosi Gábor* a bolgár irodalom magyarországi fogadtatásáról és terjesztéséről ír az 1841-1945 közötti évszázadban, s a kötetet mintegy befejezi Juhász Péter *Nagy László* bolgár népdalfordításairól írt tanulmánya. A nyomdatechnikailag is színvonalas kötetet részletes névmutató teszi könnyen áttekinthetővé.

Kiss Mária

Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások.

Az utószó Kulcsár Kálmán munkája. Gondolat Könyvkiadó, 1981. 903 l. (Társadalomtudományi Könyvtár)

A magyar néprajztudomány kutatói az utóbbi néhány esztendőben sorozatosan jelentettek meg tematikus monográfiákat. Ezek közé a rendszerint több évtizedes munkát összegző könyvek közé tartozik Tárkány Szücs Ernő műve is. Ujdonsága kétszeres. Amint bevezető fejezeteiből kiderül, a magyar jogi népszokások vizsgálata nem volt ugyan előzmény nélküli, de az 1930-as és 1940-es évek biztató fellendülése után visszasett, szinte maga a szerző képviselte egyedül a kutatási folytonosságot. A másik figyelemfelkeltő tényező a könyv anyagának megközelítési módja. Az olvasó jelentős részben ismert (publikált) néprajzi adatokkal találkozik a műben, csakhogy az eddigi szakstanulmányoktól teljesen eltérő szempontok szerint csoportosítva és elemezve. A jogi végzettségű szerző magasfokú szakmai felkészültsége és kitűnő néprajzi tájékozottsága találkozik a monográfiában.

A szokásszerűen ismétlődő emberi magatartások bizonyos idő múltán emberek és emberek, vagy emberek és tárgyak között jogilag is értékelhető viszonylatokat szültek. A kötet nagyobb része azt mutatja be, hogy a különböző élethelyzetekben hogyan tükröződnek a jogi népszokások.

A bevezető rész forráskritikai, tudománytörténeti és elméleti fejezetei után a személy és a társadalom kapcsolatában azokat az intézményeket és formákat vizsgálja meg a szerző, melyek keretet biztosítottak — olykor erőszakosan is — a jogi népszokások kibontakozásának és érvényesülésének (lokáltság, rendiség, osztály, vallás stb.). A következő két fejezetben, mely a társadalomban való belépés (születés) és a kilépés (halál) által közrezárt életfolyamat sajátos, jogi szempontból figyelemre méltó szakaszait tekintti át, már világosan kirajzolódik a kollektív hagyományok rendszere. Ezért nem meglepő, hogy a Személyiség és jogok című kisebb részből kiderül, becsülték ugyan a kiemelkedő tulajdonságokat hordozó személyiséget, de inkább a hasznosság alapján, mintsem a személyiséghez fűződő jogok tudatosultak vagy érvényesültek volna. A há-

zassággal foglalkozó gondolatsor a könyv kiemelkedő részletességgel feldolgozott és terjedelmre is leghosszabb főfejezete. Itt különösen szembetűnő – ami a születésnél és a halálnál is megmutatkozott már –, hogy az emberi élet fordulóit vizsgáló néprajzi leírásokkal szemben mennyire más képet rajzol az eddig nem megszokott szempontrendszer alapján történő elemzés. A házassághoz hasonlóan igen gazdag anyag dokumentálja a családról szóló főfejezetet is. A sajátos jogi szemlélet érvényesülése mellett kiemelhető, hogy ez a két terjedelmes rész tárgyáról a magyar néprajzban mindmáig a legtöbbet mondja el. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a hiányzó magyar néprajzi házasság- és családmonográfiát a maga nemében pótolja ezt a két fejezet. Tárkány Szücs Ernő a következőkben, a birtoklást legtöbb ember életében döntően befolyásoló házasság és családban élés bemutatása után, áttér a tulajdon jogi vonatkozásainak tárgyalására: mit jelent általában a tulajdon, melyek az eredeti szerzés formái, hogyan értékeli a munkát, az árucseré tartalmát és a vagyont. Ezek a témák, akár a fejezetet záró és kiemelt, részletesebb kidolgozást nyert, öröklésről szóló rész a jogi népszokások „klasszikusnak” számító területei, legtöbb szakszerű előmunkálattal itt számolhatott a szerző.

Viszonylag rövid, de annál lényegesebb tartalmú a szankciórendszer bemutatása. Meggyőző arról, hogy a szájhagyományban élő jogi népszokások és ugyancsak íratlan kényszerek a tradicionális társadalomban szoros, elválaszthatatlan egységet alkottak. Működésük természetesen addig volt zavartalan, míg az adott társadalmi formák bomlani nem kezdtek.

A kötet zárófejezete számos fontos megállapítást tartalmaz. Hangsúlyozza a népi jogszokásoknak a magyar népi kultúrában elfoglalt szerves szerepét és autonóm képződésük értékét. Pontosan megjelöli helyüket az állam által kodifikált joggal szemben, ami a korábbi időszakokban – főleg a feudális korban – társadalmi funkcióikat is félreérthetlenné tette. Végezetül szó kerül arról is, hogy a polgári kortól hogyan szakadt el fokozatosan az írott jogalkotás a mindennapi élet szintereitől, melyeket a jogi népszokások szabályoztak. Ennek következménye többek között a magyar társadalomban jelenleg tapasztalható jogi tudatlanság, tapasztalatlanság és a jogérzés gyenge foka.

A terjedelmes monográfia már tárgyánál fogva is hatalmas adatanyag feldolgozását kívánta meg. Tárkány Szücs Ernő kb. 1700 és 1950 közötti időszakból merítette különböző forrásokból (szájhagyomány, levéltári iratok, újságcikkek, tudományos tanulmányok stb.) anyagát. Felhasználta a magyarsággal szomszédos népek és nemzetiségek vonatkozó néprajzi utalásait is. A könyvhöz *Kulcsár Kálmán* írt tanulmány nagyságú utószót, melyben távolabbi nemzetközi adatok segítségével Tárkány Szücs Ernő művét jogszociológiailag és jogtörténetileg értékeli. Rámutat arra, hogy a jogi népszokás-kutatás a jog születésének folyamatait is segít megismerni.

Kósa László

Teoretické a praktické problémy národopisného výskumu maďarskej národnosti v Československu.

(Príspevky z rovnomenného seminára v Dunajskej Strede 26–28. mája 1980). Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied – Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu, Bratislava, 1981. 213 l.

1980. május 26. és 28. között rendezett nemzetiségi néprajzi konferenciát Duna-szerdahelyen a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete és a szlovákiai magyarok kulturális szervezete, a Csemadok. Ennek a tanácskozásnak az anyagát tartalmazza a kötet, melynek néhány hónappal később megjelent magyar változata a következő címet viseli: *A csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatása*. Összesen 35 referátum hangzott el a konferencián, amelyen a résztvevők száma 104 volt. A rendezvényen képviseltették magukat országos kutatóhelyek, Dél-Szlovákia számos vegyes nemzetiségű járásának, városának múzeumai, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársai és más magyarországi kutatók. Így tulajdonképpen a konferencia nemzetközi jellegű volt. Szlovák, szlovákiai magyar és magyarországi kutatók számoltak be a dél-szlovákiai magyarság néprajzi vizsgálatában elért eredményeikről.

A nemzetiségi néprajz kutatásának általános kérdéseivel foglalkozott többek között *Kósa László*, *Ján botík* és *Matúš Kučera* előadása. A néprajz, a szociológia és a művelődéstörténet határterületén mozgott néhány referátum témája (például *Ján Podoláké*, *Végh Lászlóé*, *Ujváry Zoltáné* és *Paládi-Kovács Attiláé*). A tanácskozás legtöbb előadása egy-egy vidéken, faluban végzett anyaggyűjtést mutatott be, tulajdonképpen az anyagi és szellemi kultúra különböző területeiről, színes mozaikokat, de korántsem teljes képet nyújtva a nemzetiség népi kultúrájáról. Néhány beszámoló kulturális intézmények (Csemadok, a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeum, a Csallóközi Múzeum, a lévai Barsi Múzeum) magyar néprajzi kutatásait mutatta be, más előadások pedig egy-egy táj vagy helység (többek között a Bodrog és Ung vidéke, a roznynói járás, Kőbölkút, Bény) vonatkozásában tárgyalták a nemzetiségi néprajzi gyűjtőmunkát.

A magyar nemzetiség néprajzi kutatásának szorgalmazása céljából a tanácskozás részvevői ajánlásokat fogadtak el. Ezeket a javaslatokat a kötet előszavában olvashatjuk. Szorgalmazták többek között a nemzetiségi néprajzi kutatások összehangolását, egy központi nemzetiségi néprajzi múzeum létesítését, a Szlovák Néprajzi Társaság mellett nemzetiségi bizottság alakítását, a Csemadok és a területi múzeumok szorosabb együttműködését, a magyar nemzetiség néprajzának szlovák nyelvű bemutatását, a pozsonyi Madách Kiadóban magyar néprajzi kiadványsorozat megindítását.

Kiss Gy. Csaba

Tóth Ferenc: Topolya és környéke népballadái.

A balladákat gyűjtötte: Borús Rózsa, Tomik Erika, Tóth Ferenc és Vass Éva. A dallamokat lejegyezte: Kónya Sándor. Sajtó alá rendezte: Jung Károly. A Forum Könyvkiadó és A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadása. Újvidék, 1981. 182 l.

Tóth Ferencnek, az 1980. októberében tragikus körülmények között elhunyt folkloristának hagyatékából került kiadásra a topolyai és környékbeli népballadákat tartalmazó kötet. A kézirat bevezető része és a népzenei apparátus elkészült, a balladatípusok jegyzetanyagát azonban már nem írhatta meg Tóth Ferenc. Ezért a kéziratot Jung Károly rendezte sajtó alá és írt hozzá jegyzetet, amelyben a gyűjtemény rendezése és a kiadás körülményei nyernek megvilágítást.

A gyűjtemény huszonhét típusba besorolva nyolcvannégy balladavariánsot tartalmaz; a típusok megoszlása igen jól szemlélteti a Vajdaságban ma gyűjthető balladanyag természetét: elsősorban az új stílusúak vannak nagy számban, a régi stílusúak száma jóval kisebb. A régi stílusú balladákat hat típus képviseli 15 változattal, az új balladákat tizenkét típus negyvenegy változattal, a betyárballadákat pedig kilenc típus huszonnyolc változattal.

A kötet hézagpótló a jugoszláviai magyar népköltészet térképén, mert olyan területről, Észak-Bácskából nyújt igen szép balladakorpuszt, ahol nagyobb mérvű gyűjtés publikálására, Kiss Lajos horgosi népdalgyűjteményét, főleg pedig a zentai folkloristák munkáját nem számítva, nem került sor.

Néhány változat kivételével minden szöveg dallama is közlésre került. *Kónya Sándor* aki a zenei lejegyzést végezte, s egyben a kötet zenei apparátusát is írta, típusonként tért ki a dallamokra.

J. K.

Új Mindenes Gyűjtemény 1980.

Összeállította: Zalabai Zsigmond. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1981. 203 l.

A kiadvány annak az első magyar népszerű tudományos folyóiratnak a címét újíttotta fel, amely *Péczely József* szerkesztésében *Mindenes Gyűjtemény* címmel jelent meg Komáromban 1789 és 1792 között.

A mostani *Új Mindenes Gyűjtemény* műfaját tekintve szlovákiai magyar szerzők társadalomtudományi dolgozatait tartalmazó évkönyv, mely Csehszlovákiában elsőként vállalkozik arra, hogy ilyen típusú fórumot biztosítson az önismeretet gazdagító tudományosságoknak; a szülőföld valóságát vizsgáló történelmi, helytörténeti, művelődés- és gazdaságtörténeti tanulmányoknak, a csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzával, demográfiájával és szociológiájával foglalkozó dolgozatoknak.

A kötetbe sorolt nyolc tanulmány közül az elsőben *Püspöki Nagy Péter* az Árpád-kori Boldogasszonyfalva, később Boldogfa (v. Pozsony m.) község templomának falába illesztett római sírfeliratra alapozva megerősíti azt a korábbi állítást, amely szerint a római birodalom limeszét nem a Duna főága képezte a Csallóköznél, hanem az északi Kis-Duna.

A második tanulmányban *Blaskovics József*, a prágai Károly-Egyetem turkológus professzora dolgozza fel Köprülüzáde Ahmed pasa nagyvezír kegyes alapítványainak történetét az érsekújvári kerületben az 1664-1685-ös évek között.

Vadkertý Katalin a szlovákiai műtrágyázás kezdeteiről írt tanulmánya szemléletesen állítja elének a múlt századi nagybirtok racionális gazdálkodása és a hagyományokra még erősen támaszkodó paraszti gazdálkodás közötti fáziseltolódást.

Mácza Mihály a politikai erőviszonyok alakulásáról közöl eddig ismeretlen adatokat egy dél-szlovákiai határváros, Komárom életéből az 1919-1938 közötti első Csehszlovák Köztársaság idejéből.

Popély Gyula Bartók Bélának a szlovákiai magyar kisebbség két háború közötti kulturális életére gyakorolt hatásáról szól. Eközben vázolja az 1871-ben alapított po-

zsonyi Toldy Kör, és a belőle 1931-ben önállósult Bartók Béla Dal-egyesület pozitív szerepét a város és az egész kisebbségi magyarság művelődésében.

Dodekné Chován Ilona a koloni (v. Nyitra m.) úgynevezett lyukas-hímzés sokoldalú és szakszerű feldolgozását nyújtja. Az Árpád-kori község rövid történeti vázlat után kimutatja a hímzésben megőrzött reneszánsz és barokk-kori stílusjegyeket, ezek paraszti adaptálását s mai napig tartó megőrzését. A tanulmányhoz mellékelte negyven fényképfelvétel művészileg és szakmailag egyaránt igen értékes.

B. Kovács István az Adalékok a gömori magyarság mesekincsének ismeretéhez című tanulmányában egy rimaszécsi magyar anyanyelvű cigány mesemondó repertoárját, elbeszélői sajátosságait és A Világ Fája címet viselő mese szövegét mutatja be. Az elmondott mese motívuma általánosan elterjedt a rokon török és finnugor népek emléksanyagában, így az itt közölt Világ Fája a magyar őstörténeti elemeknek a szájhagyományokban megőrzött emlékeként is felfogható.

Mihályi Géza A társadalmi átalakulás és gazdasági fellendülés hatása a népesedési folyamatok alakulására Dél-Szlovákiában című, az ottani magyarság demográfiájával foglalkozó tanulmánya zárja a kötetet, melynek folytatását érdeklődéssel várjuk.

Kiss Mária

Ujváry Zoltán: Népszokások és színjátékok.

Jegyzet. II. rész. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1981. 68 l. (Folklór és Etnográfia 5.)

A mű első része a népszokások elméleti kérdéseivel, a jeles napok, s ezen belül a téli ünnepkör ismertetésével, interetnikus kapcsolatainak vizsgálatával foglalkozik.

A második rész a népi színjátékok kérdéskörét tárgyalja. Dömötör Tekla könyvére és munkásságára hivatkozva a szerző elsősorban a recens hagyományt, s nem a történeti anyagot vette vizsgálóra. Az első részhez hasonlóan arra törekszik, hogy eredeti gyűjtéseinek bemutatásától a nemzetközi párhuzamokon át az elméleti kérdések felvetéséig vigye el az olvasóit, illetve a hallgatóságát. Nem foglalkozik azokkal a szokásokkal, melyekről a szakirodalomban bővebb, alaposabb feldolgozások is vannak, pl. betlehemezés, pünkösödölés, regölés stb. A fő hangsúlyt a farsangi szokásokra, s ezen belül is a vonulós jellegűekre helyezi. Rövidebben szól a Luca-alakról, megállapítva, hogy a fehérruhás Luca-alakoskodók nagyobb területen ismertek, mint azt a korábbi adatok alapján feltételezték. A szokás német és szláv nyelvterületen fellelhető párhuzamaira is utal. Ugyancsak kisebb terjedelemben emlékezik meg a zajkeltő felvonulós szilveszteri játékokról. A farsangi szokások jellegzetes formáinak hazai példáit német, szláv nyelvterületről való párhuzamokkal egészíti ki. A farsangi szokások archaikus elemeinek egykori funkcióit nyomozva megállapítja, „hogy számos olyan szokás került a farsang vonzaskörébe, amelynek az eredeti funkciója a vegetáció kultuszához és különböző varázscselekedetekhez kapcsolódott.”

Tátrai Zsuzsanna

Varga Marianna: A turai hímzések motívumvilága.

MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1981. 321 l. (Folklór Archivum 13.)

„A turai hímzés magába foglalja mindazokat a sajátosságokat, amelyek a magyar népi hímzések legújabb stíluskorszakára jellemzőek. Egy közösségen belül tanulmányozhattam a fehérhímzés kialakulását, a színes hímzés kibontakozását és a befejezést: a népi iparművészeti alkotásokat, amikor az újra való törekvésben a mai kor követelményeihez alkalmazkodva ismét megjelenik a hagyományos jelleg.” – írja a szerző. Ugyancsak áttekintést ad Tura község társadalmának és viseletének változásáról; a hímzéssel díszített textilekről; a hímzémintákat kialakító, stílust teremtő egyéniségek életéről és munkásságáról, lényegében az 1900-as évek elejétől napjainkig. Vizsgálódása nemcsak technikai, népi, iparművészeti kérdésekre irányul, hanem, mint írja: „Tanulmányomban megkíséreltem egy közösségen belül bemutatni azokat az általános és speciális jelenségeket, amelyek országosan is jellemzőek alkotó népművészeinkre és hozzájárulnak a „személyiség és személytelenség” kérdéseinek felderítéséhez.”

A kötet további részében Sára Józsefné Lajtos Ilona (1895-1973) birtokában talált nyomódúccokat és Tóth G. Mihályné Zsiga Ilona drukkolóasszony (1897-1977) nyomódúccait ismerteti: közli rajzukat, elnevezésüket, lehetőség szerint eredetüket, felhasználásukat (pl. nyakraváló kiskendő szegélymintája) a rajz és az ütőfa készítőjének a nevét is.

Az I. számú függelék Tóth G. Mihályné 506 mintájának az elnevezéseit adja közre témák szerinti csoportosításban.

A II. függelék az egyes hímzészajták szerint csoportosított nyomódúccokat közli, ugyancsak Tóth G. Mihályné 1928-1974 között készült nyomódúccai alapján. A III. függelék a „drukkolók” elnevezéseit Sára Józsefné meghatározásában írja le. A IV. függelék az egyes hímzészajták szerinti csoportosítást közli, ugyancsak Sára Józsefné hagyatékából.

A kötetet a turai hímzések rajzai zárják, 48 táblán, magyarázó szöveggel. A rajzokat Gulyás Ágnes készítette.

Tátrai Zsuzsanna

Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje.

Zeneműkiadó, Budapest, 1981. 623 l.

A magyar népzene kutatás eredményeinek első tudományos összefoglalása, Bartók Béla *A magyar népdal* című könyve 1924-ben jelent meg. Népdalaink leírását, rendszerezését tartalmazza, bemutatja, hogy milyen is valójában a magyar népdal és milyen szomszédnépi és rokonnépi kapcsolatai, összefüggései vannak. Kodály Zoltán 1934-ben publikálta *A magyar népzene* című tanulmányát (amihez Vargyas Lajos készített később kottás példatárt), ő népzene történeti fejlődésének útját vizsgálta. Ez a két alapvető munka egymást mintegy kiegészíti és módszerben, szemléletmódban döntően befolyásolta a további kutatást: olyan ösztönzést adott, amelynek hatására újabb eredmények születtek, melyek most már újabb összefoglalást kívánnak.

Bartók 14 ezer darabbal zárta le kiadásra előkészített népdalgyűjteményét. Ma már több, mint 100 ezer dallamunk van. Az egyre szélesebb gyűjtőmunka nemcsak a változatok számát növelte, hanem ismeretlen típusokat is felszínre hozott, a kibontakozó néptánc kutatás pedig a hangszeres tánczenei anyag korábban nem sejtett gazdagságára hívta fel a figyelmet. A kutatók olyan elzárt, hagyományörző vidékekre is eljutottak, mint a Szerémség, Gyimes, Moldva, Mezőség, ahol eddig egyáltalában nem, vagy csak szórványosan gyűjtöttek.

Az eltelt csaknem félszázad tudományos eredményeinek összegezésére Vargyas Lajos vállalkozott. Könyvében a legszélesebb népdal-fogalom alapján tárgyalja a magyar népzene, mindazokat a dallamokat, amiket a nép variálva, alkotó módon használ, amit a közösség elfogad sajátjának. Ugyanakkor részletesen foglalkozik az eredet kérdésével is. Érzékelteti a zenei hagyomány sokféleségét, azt, hogy a fő ízlésirányok mellett mi mindennel gazdagodott évszázadok során a nép zenei ismerete, milyen arányban tudott befogadni mindig újat. A könyv fejezetei különféle zenei tulajdonságok szerint csoportosítva jellemzik a magyar népzene. A *dallam* című fejezet a zenei hang előtti „dallamtól”, a „hüdintésnek” nevezett üzenetváltó kiáltozástól és a beszédszerű mondókáktól elvezet a néhányhangos gyermekdalokon, archaikus szokásdalokon át a diatonikus, recitáló siratókhoz és a fejlettebb építkezésű, nagyívű pentatóniához. A szerző megállapítja, hogy a magyar nép zenei gondolkodására az ereszkedő jellegű dallamalkotás a leginkább jellemző, ami valószínűleg nyelvünk ereszkedő jellegével is kapcsolatban van. A következő fejezetek hangkészlet-hangnem, ritmus és metrum, forma szempontjából veszik sorra népi dallamaink tulajdonságait. A népzene életével, létezési módjával foglalkozik más-más nézőpontból az *Előadásmód*, *Variálás*, *Népdaltípusok eredete és időrendje* és a *Zene a paraszti társadalom életében* című fejezet. Ez utóbbi a könyv egyik legérdekesebb része, a szerző olyan személyes gyűjtőtapasztalatait, néprajzi megfigyeléseit írja le, amelyeknek a népzene tudomány eddig nem szentelt kellő figyelmet.

Vargyas Lajos könyve összefoglalás. Saját eredményei mellett a kortársi kutatók munkáit is figyelembe véve – elfogadva, kiegészítve vagy vitatkozva – érinti mindazokat a kérdéseket, melyek a magyar népzene tudományban felmerültek. Mások által nem kutatott, egyéni területéről számol be, mikor a szöveg és dallam viszonyát tárgyalja, vagy esztétikai szempontból vizsgálódik *A népdal mint műalkotás* című fejezetben. Megállapításait bőséges dallamidézettel illusztrálja, a tanulmányban 281, a hozzá csatolható példatárban 394 dallamot közöl. A példaanyag kiválasztásánál arra törekedett, hogy a magyar népdal bemutatása minden kérdésre kiterjedően a legteljesebb legyen és lehetőleg új, publikálatlan anyagot nyújtson. (Az eredeti elképzelés szerint hangzó melléklet, hanglemezzel is tartozott volna a könyvhöz, ez kiadói nehézségek miatt végül nem készült el.)

Vargyas Lajos nemcsak a szakemberekhez szól, hanem, mint írja, tájékoztatást akar adni az egyre szélesebb körökben népszerű népdalról és a magyar közönség által mindig megértő figyelemmel kísért népzene kutatás állásáról minden érdeklődőnek. Könyvét Bartók Béla és Kodály Zoltán emlékének ajánlja.

Veszelné Gémes Eszter: Történetek Rózsa Sándorról.

Szerkesztette és az utószót írta Küllös Imola. RTV—Minerva, Budapest, 1981. 231 l.

Az elmúlt két évtizedben legalább két tucat paraszti önéletrajz látott nyomdafestéket. Szerzőik közül való Veszelné Gémes Eszter is. Második könyve azonban már nem saját életének részleteit eleveníti meg. Gémes Eszter a szegedi tanyavilágban született (1901), a szegedi tájban — mely a legutóbbi időig élénken őrizte a betyárfolkloort — élte le életét. Gémes Eszternek, aki kislány korától szeretett olvasni, 1948-ban került a kezébe Móricz Zsigmondnak a betyárvezérről szóló könyve. Ez a mű ösztönözte arra, hogy összegyűjtse, lejegyezze környezetének betyártörténeteit. Hiteles képet akart róluk adni, nem idealizáltat. Nem a hősokeket és a szegény emberek segítőt, hanem a rablókat, haramiákat, könyörtelen szegénylegényeket akarta megörökíteni, a betyárvilágot olyannak festeni, amilyen a romantikus, folklorisztikus máz alatt valójában volt. Különösen segítségére szolgáltak férje családjának egyedi hagyományai, a Veszelnék, szoros kapcsolatban álltak Rózsa Sándorral, nem egy közülük megbízhatóbb emberei közé tartozott. Hűsz esztendő alatt, míg anyagát gyűjtötte, sok-sok embert kikérdezett. Kis históriákból, mondákból kerekedik ki a betyárok története. Gémes Eszter írói és mesemondói tehetségének köszönhetően eleven jellemekkel, feszes párbeszédekkel, hiteles környezetleírásokkal találkozik az olvasó a különleges élményt nyújtó könyvben.

K. L.

Viga Gyula: Népi kecsketartás Magyarországon.

Miskolc, 1981. 146 l. (Borsodi kismonográfiák 12.)

A paraszti állattartás kevés figyelemre méltatott területének monografikus feldolgozása számos új eredménnyel gyarapítja a néprajztudományt. A történeti átalakulás és táji típusok áttekintése arról tanúskodik, hogy a kecsketenyésztésnek jóval nagyobb területi jelentősége volt Magyarországon mint ahogyan arra a recens anyag alapján következtetni lehet. A kecsketartás földrajzilag erősen determinált, elsősorban a hegyvidéken és peremterületeken volt jelentősége. A tartásmód, a legeltetés a takarmányozás táji típusai lényegesen megegyeznek a juhászat Kárpát-medencei formáival. Az állattenyésztés, gondozás módjainak számbavétele során kiderült, hogy a kecsketartás technikája meglehetősen primitív színvonalon maradt meg, de éppen ez tette lehetővé, hogy szociális kényszer esetén ismételten megélénkülhetett. A kecske tartásmódjának eljárásai és eszközei nem önállóak, a szarvasmarhatenyésztéssel vagy juhászattal mutatnak rokonságot. A szerző a pásztorok és gondozók tevékenységének ismertetése után a kecsketartás sokoldalú hasznát veszi sorra, bemutatja a tej, hús, bőr, szőr feldolgozásának és értékesítésének változatos formáit. A kismonográfiát irodalomjegyzék, valamint angol és német nyelvű összefoglalás zárja.

Selmeczi Kovács Attila

Virágok vetélkedése.

Fafaragások kalotaszegi kapukon és házoromzatokon. Fényképezte Kútvolgyi Mihály. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 170 l.

Az utóbbi években több pompás magyar néprajzi tárgyú fotóalbum jelent meg. Ha technikailag tökéletesek is, mondanivalójuk azonban nem mindig határozott. Kútvolgyi Mihály százhusz darabból álló fényképsorozatát éppen ellenkezőleg, a téma nagyon határozott kiválasztása és a pontosan tudatosított mondanivaló, az ember és fa kapcsolatának esztétikailag értékelhető bemutatása jellemzi. Pedig nem volt könnyű dolga, mert Kalotaszeg a legrészletesebben ismert magyar néprajzi tájak közé tartozik, népművészete majdnem egy évszázada különösen a figyelem homlokterében áll. A fényképsorozat azáltal ér el különleges hatást, hogy szinte kizárólag a kapuk, kapubálványok, kerítések, házoromzatok és homlokzatok művészi famunkáját szemlélteti. Kitekintésül csupán mutatóban szerepel egy-két munkaeszköz és fejfa. A viszonylag szűk tematika azonban rendkívül változatos fafaragótechnikát fog át, a legegyszerűbb rovásoktól, vésett virágoktól, melyek sok századdal ezelőtti ízlésvilágba engednek betekinteni, a fűrészelt díszítések XX. századi divatjáig. A bemutatott anyag szinte kivétel nélkül újdonságot jelent a néprajz iránt érdeklődők számára, és az eddigi szakirodalomból alig ismert. A képekkel párhuzamosan a faragások hangulatához simuló népköltészeti szövegrészek olvashatók. Túlnyomólag az erdélyi magyar folklór legszebb darabjait képviselik. A szövegválogatás és a tipográfia Nagy András munkája. A kötetet Kós Károly, Malonyay Dezső és a néprajzkutató Kós Károly tanulmányaiból vett, Kalotaszegre vonatkozó szemelvények zárják.

Kósa László

Vöő Gabriella: Tréfás népi elbeszélések.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 389 l.

A Kolozsváron élő és dolgozó folklórkutató Vöő Gabriella legújabb kötete két részre tagolódik: az első részben terjedelmes – mintegy 180 lapos – tanulmányt olvashatunk a címben megjelölt műfajról, a második rész 132 romániai magyar tréfás népi szöveget közöl, amelyek a Babes–Bolyai Egyetem Társadalomtudományi Központjának archívumában találhatóak, s amelyeket e központ folklorista munkatársai gyűjtöttek.

Vöő Gabriella kutatásainak középpontjában az elmúlt másfél évtized tanúsága szerint a tréfás népi elbeszélések álltak. E műfaj jelentőségét növeli, hogy ma is szinte változatlanul igénylik őket a falusi közösségek. A meséhez hasonlóan igen mélyen gyökereznek a hagyományban, de míg a mesemondás gyakorlata megszűnőben van, addig a tréfa, anekdota, vicc és társai mai napig változatlan népszerűségnek örvendenek. Eből következik, hogy e műfaj sajátosságai napjainkban is változnak, alakulnak.

Elemzéseai eredményeképpen Vöő öt tréfás népi elbeszélő műfaji csoportot különböztet meg: tréfás mesét, falucsúfolót, illetve rátótiadát, népi anekdotát, tréfát és viccet. E műfaji csoportok meghatározására már több kísérlet történt a magyar és a

nemzetközi folklorisztikában egyaránt, de a műfaj állandóan változó jellegéből következően szükség van e műfajok meghatározásának újrafogalmazására.

Vöő Gabriella megállapítja, hogy a tréfa – hasonlóan a folklór többi műfajához – s másodlagos szemiotikai rendszerek közé tartozik. Kettősben kódolt műfaj: a külső kód valamilyen történés-mozzanat epikus nyelvi formája, a belső kód a nyelvi formára ráépített tartalmi és formai elemek sajátos struktúrája által közvetített üzenet, amelyet a nevetés pillanatában ért meg a hallgatóság, s melynek továbbítása a tréfa általi kommunikáció legfőbb célja. Elemezve a tréfa szerkezeti sajátosságait, leszögezi, hogy abban három kompozicionális alapegység különíthető el: a) az alaphelyzet a tréfa kezdő szegmentuma, amelyben a szereplő, vagy szereplők értéke nyilvánvalóvá válik; b) a komikus szituáció a tréfa központi szegmentuma, a szerkezet leglényegesebb része, amely a típus legjellemzőbb tartalmi és szerkezeti elemeit tartalmazza; c) a végső szituáció vagy következmény a legkevésbé stabil része a szerkezetnek, sokszor nincs is jelen.

Vöő Gabriella elemzésében a tréfát, mint kommunikációs nyelvi rendszert tekinti, a tréfa szövegét pedig mint nyelvi közlésegséget, amelynek tartalma és funkciója a mondat tartalmával és funkciójával azonos. Ennek megfelelően a tréfa szerkezeti elemei alanyi, állítmányi és komplementáris elemekként is tekinthetők. Releváns funkciója csak az alanyi és állítmányi elemeknek, illetve elemcsoportoknak van. A két elemcsoport – alanyi és állítmányi – közti viszony, a kompozicionális alapegységben elfoglalt helyük jelenti a műfajnak mint formai kategóriának jellegzetességeit. A tréfás népi elbeszélések műfaji sajátosságainak kutatásában Vöő Gabriella egyesíti a hagyományos folklorisztikai elemzést a szemiotikai, kommunikációelméleti vizsgálattal. Típusainak megállapításában olykor túlbonyolítja az elemzést, de következetesen végiggondolt és végigjárt vizsgálati módszere nagy lépés a népi elbeszélő műfajok vizsgálatában, s további gondolkodásra serkent.

A kötet második része anyagközlés, melyet gondosan összeállított jegyzetek, táj-szójegyzék és szómagyarázat kísér. A könyvet rövid román, angol és francia nyelvű összefoglaló zárja.

Szemerkenyi Ágnes

Weiner Piroska: Faragott mézeskalácsformák.

Corvina Kiadó, Budapest, 1981. 24 l. + 48 tábla.

A mézes sütemények fogyasztásáról már az ókorból maradtak fenn adatok, a mézeskalács a későközépkorban tűnt föl, elsősorban a délnémet területeken kedvelték és készítették. Magyarországra a szomszédos osztrák tartományokból terjedt át a divatja. A faforma-faragás a XVIII. században élte virágkorát Európában, nálunk a XIX. századig dívott, elvéve még a XX. században is készültek újabb formák. Magyarországon elsősorban maguk a mesterek foglalkoztak faragással, a könyv a XVII–XIX. századi magyarországi alkotások legjavát mutatja be. A legkorábbi darabokon még megtalálható a gótika és a reneszánsz művészettörténeti hagyománya, ókori mitológikus és bibliai témák is előfordulnak. Később uralkodók, nemesek, polgárok, betyárok, katonák alak-

ja válik kedvelt mézeskalácsformává, a XIX. században pedig a szív, a kard, és sok más egyszerűbb tárgy lesz a legkeresettebb mézeskalács. Weiner Piroska könyve a mézeskalácsformák bemutatása mellett betekintést ad a nagymúltú mesterség magyarországi történetének legfontosabb szakaszaiba. A könyv az 1964-ben megjelent angol, francia és német nyelvű hasonló tárgyú mű átdolgozott, bővített magyar kiadása.

K. L.